

A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története

Sopron és Sárvár mellett a dunántúli reformáció harmadik jelentős centruma Pápa városa volt.¹ Különböző történelmi források, írásos dokumentumok és tárgyi emlékek alapján a pápai „Schola reformata” alapítását 1531-re vezethetjük vissza. Az iskola tehát már a városnak a reformációhoz való csatlakozásakor megalakult, de az is lehetséges, hogy a már meglévő városi, ill. plébániai iskola egyszerűen protestáns intézménnyé alakult át. Természetes, hogy eleinte a lutheri reformációt követte, s hogy az első ismert nevű iskolamester („ludi magister”), Gyzdawith Péter Luther követője volt, aki kapcsolatban állott Sylvester Jánossal.² Talán Gyzdawithra vonatkozik a győri székeskáptalan számadáskönyvének 1543. március 24-i bejegyzése, ami elmondja, hogy a pápai protestáns iskolamester nem jó szemmel nézte, hogy Győrött még 1543-ban sem terjedtek el a protestáns tanok, ezért az említett évben ellátogatott a városba, ahol a számadáskönyv szerint „... ez a Luther Márton” a szentek tisztelete, s az egyházi méltóságok, ill. a hierarchia ellen szónokolt, ezért a káptalan lefogatta s feljelentette a Pozsonyban időző püspöknél.³

Dunántúlon a helvét és a lutheránus irányzat szétválására tulajdonképpen a csepregi kollokvium alkalmával került sor 1591-ben. 1595-től pedig Beythe István kizárólagosan csak a reformátusok püspöke volt. Ez a szétválás Pápán valamivel korábban megtörténhetett. Valószínű, hogy az 1560-as évek végéig még a lutheri irányzat volt az uralkodó, hisz ez idő tájt Sztárai Mihály vezette a gyülekezetet. A hetvenes évek elején — Huszár Gál működése következtében — a pápai gyülekezet már a helvét irányhoz jutott közelebb. Az évtized közepére pedig már határozottan a kálvini irányú reformáció követője. Lelkészüket Huszár Dávid, itt nyomtatta ki a Hercegszőlősi Kánonok-at, s a Heidelbergi Káté-t, a magyar kálvinizmus e két alapvető hitvallását (1577).⁴

Ekkorra már az iskola is a kálvinisták irányítása alatt állhatott. Ezt azonban csak Hollósi Péter rektorságától lehet hiteles adattal alátámasztani, vagyis

¹ PAYR Sándor: *A dunántúli evang(élikus) egyházkerület története. I. k.* Sopron, 1924. 166.

² Gyzdawith Péterre l. bővebben RUZSÁS Lajos: *A kialakulástól a szatmári békéig (1531–1711)*. In: *A Pápai Kollégium története*. Bp., 1981. 12–13. BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp., 1958. 146–147.

³ IVÁNYI Béla: *A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei*. Bp., 1918. (Szent István Akadémia 1. k., 1. szám.) 17.

⁴ RMNY 393. (Lelőhelye: Ráday Könyvtár. Budapest, Református Kollégiumi Nagykönyvtár, Debrecen.) RMNY 394. (Ráday Könyvtár.) RMNY 395. (OSZK. Helikon Könyvtár. Keszthely., A Dunántúli Ref. Egyházkerület Könyvtára. Pápa. A továbbiakban: DREK.)

1585-től. Ettől az időtől kezdve az iskola már nem triviális iskolaként működött, hanem mint „schola illustris”.⁵

A protestánsok iskoláikat tudatosan igyekeztek fölébe emelni a középkori skolasztikus oktatás színvonalának. A keresztyén oktatás céljait fel nem adva, programjukká tették az új világi értelmiség kialakítását is. Életre hívták a klasszikus görög-latin műveltség, és az új eszme átadására hivatott iskolarendszert, a kollégiumot.⁶ Ilyen iskola volt a pápai is. Ennek a kétirányú, vallásosvilági oktatásnak a szükségletei és igényei határozták meg a könyvtár kialakítását és korai fejlődését. Az iskola mellett kétségtelen, hogy ez időben is létezhetett egy kisebb könyvgyűjtemény, ami az iskolai oktatást segítette. Valószínű, hogy a korábbi szerzetesi, ill. városi-plébániai, majd az evangélikus iskola csekély könyvanyagát — zömében még kéziratos könyvekkel — is a református iskola örökölte. Ez a törzsanyag azonban az idők folyamán elpusztult vagy elkallódott. Ezt erősíti meg egy eddig ismeretlen iskolai kompendiumban talált feljegyzés, amelyet egy Áts János nevű diák, valószínű, hogy Tóth Ferenc pápai professzor előadásai nyomán írt le.⁷

„Hogy pedig a Tanuló Ifjuság tanulása jobban eszközöltessék s a Protestans Vallás is ezen a részen nagyobb előmenetellel terjesztessék itt Pápan egy igen hires typográfia állíttatott fel, tudniillik 1577-be a Hertzeg Szöllösi Cánonok és a Heidelbergi Catechismus ki nyomattattak. Ugyan ezen tzelből . . . gyűjtettetett lassanként egy közönséges Bibliotheca is . . . 1717-dik esztendeig a sok hányattatás miatt igen kevés könyv szereztetett mint ez ki tetszik a Régi Bibliotheca könyveinek azon Catalogussából, mellyet valaki 1706 és 1717 között illy titulus alatt: Catalogus librorum Scholae Reformatae Papensis, Otokotsi Foris Ferentz Theologia Profetica nevű könyvének elein levő egy levél tiszta papirosra le irt, amelly könyv a Henyei Ekklesia könyvei közé került valami módon, de a mellyet azon Ekklesia a most fenálló ujj Oskolanak vissza küldött.”⁸

Sajnos a könyvtár e legrégebb írott katalógusa az Otokocsi-művel együtt elveszett az idők során.

Az iskola legkorábbi törvényei 1585-ből valók, melyek egy 1724-ből származó kéziratban maradtak fenn másolatként.⁹ Ezek sem tartalmaznak ugyan adatokat a könyvtár akkori létezésére vonatkozóan, de ez nem lehet bizonyíték arra, hogy a bibliotéka nem létezett, hisz az iskolai törvényekben egészen a 19. sz. elejéig nem találunk ilyen feljegyzést.¹⁰

⁵ SZABÓ György: „Istennek, hazának, tudománynak”. *A Pápai Ref. Kollégium alapításának 450. évfordulójára*. Theol. Szemle 1981/6. 336–340. Kiss Ernő: *A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története. (1531–1895)*. Pápa, 1896. 10–11. LAMPÉRTH Géza: *A pápai ref. főiskola története (1531–1931)*. Pápa, 1931. 21–22. RUZSÁS–TRÓCSÁNYI–BODOLAY–KISS–PÖLÖSKEI: *A Pápai Kollégium története*. Bp., 1981. 17.

⁶ BERLÁSZ Jenő: *Magyarország egyházi könyvtárai a XVI–XVIII. században*. (221–227.) 213 p. In: *Régi könyvek és kéziratok*. Bp., 1974. NPI.

⁷ Áts János iskolai kompendiuma. „XXX. A Pápai Oskoláról.” DREK. Kézirattár. Jelzete: O. 810.

⁸ OTROKOCSI FŐRIS Ferenc: *Theologia prophetica, seu clavis prophetiarum et typorum Scripturae Sacrae* . . . Nagyszombat, 1705. (RMK II. 2234.) Sajnos ez a könyv, a benne levő értékes kézírral együtt elveszett. „Catalogus Libro(rum) eius exhibetur in libro: Theologica Profetica Fr(ancisci) Foris Otokotsi, qui ab Ecclesia Hetenyiensi (reditus) est (vide) Thecam B II. 4. in publica Bibliotheca” — jegyezte fel Tóth Ferenc az O. 903. jelzetű könyvtári matrikula elején. (DREK.)

⁹ „Liber legum coetus Papensis . . . Ab Anno 1585 Rectore . . . Petro Hollosi” DREK. Kézirattára. Jelzete: O. 353. A könyv felső kötéstáblájának belsején olvashatjuk: „Coetus Papensis possidet.”

¹⁰ BORSOS István: *A könyvtár története (3–22.)* 4. In: BORSOS: *A pápai evang. reform. főiskola könyvtárának katalógusa és rövid története*. Pápa, 1901.

Pápan a 16—17. században két nyomda is működött. Huszár Dávidé 1577 körül, és Szepesvárallyai Bernhard Mátéé 1624—1632 között. Önmagában is érdekes és elgondolkoztató az a tény, hogy a két nyomda ismert, ill. meglevő 18 nyomtatványa közül (L. RMNY I—II. 1473—1635. Bp. 1971, 1983) csupán 3 mű van ma a könyvtár tulajdonában (Huszár Dávid: RMNY 385; Bernhard Máté: RMNY 1343, 1419), azonban ezek is jóval későbbi (18—19. sz.) adományozás révén kerültek a könyvtár állományába. Az iskola és könyvtára, valamint a két nyomda kapcsolatára nézve tehát nem rendelkezünk semmiféle bizonyítékkal.

Az első könyvtártörténeti dokumentumunk 1619-ből való. Schlüsselburgius, Conradus: *Theologiae Calvinistarum libri tres* . . . (Frankfurt am Main, 1594. Spies.) pergamenkötésű könyve felső kötéstáblájának belső részén nagyon halványan kivehető: „Sum Thecae Amplissimi Coetus Ref(ormatorum) Papens(is) ab Anno 1619.”¹¹ A második legrégebbi adatunk 1637-ből származik. Vuicelius, Georgius: *De eucharistia sacrosanctissima ecclesiae Christi Jesu* . . . (Lipscse, 1539. Nicolaus Voulrab.) c. könyvének címlapján ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Ex donatione Generosi Domini Andreae Agha collatus est in usum Scholae Papensis 26 die Octobr(is) Anno 1637.” Agha András mezőlaki birtokosról van itt szó, aki 1650 körül a pápai református gyülekezet presbitere volt. A címlapon még a következő beírások vannak: „Liber Andre(ae) de Kewes episcopi Wesprimien(sis) etc. Ecclesiae de Egerzegh Legatus 1562.” Aztán: „Sum Stephani Bejthe de Kev et amicorum 1577.” Továbbá: „Sum Coetus Papensis.” A könyv tehát több 16—17. századi tulajdonos (közülük legérdekesebbek: Köves András és Bejthe István a későbbi református püspök) után került a cötus birtokába.¹² A jellegzetesen tanintézeti gyűjteménynek a „Coetus” volt a fenntartó és kormányzó testülete. A német mintára szervezett hazai protestáns kollégiumok diáksága ezekben az időkben kis közösséget alkotott, amelyet a rektor-professzor vezetésével ugyan, de megszabott törvényeik szerint maguk a tanulók kormányoztak. Ez az autonóm diákszervezet volt a cötus.¹³

A cötus sem gazdálkodhatott mindig legjobban értékeivel — még ha az anyagi nyomorúság és az életbenmaradás követelménye magyarázza is ezt —, hisz a *Catalogus testium veritatis* című (Leiden, 1597) könyvet — a bejegyzés szerint — a cötus 1729-ben eladta. Később vásárolta meg valahol Torkos Jakab I. püspök (1745—1785 között volt a Dunántúli Ref. Egyházkerület szuperintendense), s végül Torkos Jakab II. (1795—1813 között vezette az egyházkerületet) hagyatékával került vissza a könyvtár birtokába, 1817. március 15-én.¹⁴ Sajnos a századelőn még meglevő könyv a II. világháború során ismét — úgy tűnik most már végérvényesen — elveszett, pedig a könyvtártörténeti adalékokon túl, fontos segítséget nyújthatott volna Kanizsai Pálfi János püspök (1629—1641) könyvtárának regisztrálásához, melyről nem sokat tudunk, csak annyit, hogy tartalmában és mennyiségében egyaránt jelentős volt.¹⁵ A könyv címlapján

¹¹ Jelzete: K. III. 522. Pergamenkötés. L. Mokos Gyula: *A pápai ev. ref. főiskolai könyvtár szabályzata 1802-ből*. Magyar Könyvszemle 1903. (166—173.) 167.

¹² Jelzete: K. III. 2993. L. még: Borsos: *I. m.* 4—5. és Mokos: *I. m.* 167.

¹³ *A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára*. Pápa. (99—101.) In: Népművelés Veszprém megyében. I. Könyvtárak. Szerk.: Szabó János. Veszprém, 1965.

¹⁴ BORSOS: *I. m.* 5.

¹⁵ Pápai lelkészként, 1617-ben ő állította fel az első magyar református presbitériumot, az 1630-as Pápai Zsinaton pedig az általa alkotott kánonokban, e „népképviselőti”, a paritás elvére épülő testület felállítását az egész egyházkerületre nézve kötelezővé tette. L. HARGITA Pál—SZABÓ György: *350 éve ült össze a Pápai Zsinat*. Theologiai Szemle 1980/3. szám. 147—152.

ezek a beírások, ill. possessorok voltak: „Jo(hannes) P(álfi) Canisaeus.” A végén: „Ex libris Stephani Medio-Montani Comparantis ex libris Coetus Scholae Ref(ormatorum) Papensis Flr. 3 cum parte altera Anno 1729 die 1 Augusti.” Majd: „Jacobi Torkos 1748.”¹⁶

A cötus tulajdonát képező könyvtárban az iskola széniora lehetett egyúttal a könyvtáros is. A kollégiumi hagyományoknak megfelelően így lehetett ez már a 16–17. században is, de konkrét adatunk erre vonatkozóan csak 1733-tól van. Masenius, Jacobus: *Exercitationes oratoriae* . . . (Köln, 1660) c. könyvének tábláján olvashatjuk: „Nobilis Coetus Reformatorum Papensis 1733 cum Franciscus Kálnai Senior et Thecarius esset.”¹⁷ Áts János már említett iskolai kompendiumának egyháztörténeti részében pedig ezt olvassuk:

„Ez Bibliothecának gondviselői azokból a Togatus Deakokból teltek ki, melyek egyebek közt Weszprémi István Doktornak bizonysgabol vilagos, a ki abból az okból tudniillik maga is itt 1739-be Bibliothecarius volt, Biographia medicorum nevü munkáját elküldette, mellybe azt hogy ő Bibliothecarius volt tulajdon kezeivel beirta.”¹⁸

A Rákóczi-féle szabadságharcot követő időszakban jelentősebb mértékben fejlődött a kollégiumi könyvtár. Számos könyvben található a „Liber Coetus Papensis” felirat, s ezek mellett gyakran olvasható a kölcsönző, ill. az adományozó diákok neve. Susenbrotus, Johannes: *Epitome troporum ac schematum et grammaticorum et rhetorum* . . . (Zürich, 1577.) c. könyvében két érdekes bejegyzést láthatunk:

„Est illustris Coetus Papensis. Ország-könyve ez. Coetus könyve. Ego Sigismundus Sz. Györgyi extuli. Venit in usum Steph. Dios. Vidua defuncti R. D. Greg. Ungvári Scholae Reformatorum Papensi dedit dono. Renovatus est Anno 1718. tempore mandati ab Impe (rato)re contra Reformatos Papenses publicati . . .”

Az iskolát fenntartó pápai reformátusok ugyanis 1718-ban, III. Károly rendelete következtében elvesztették vallásgyakorlati jogukat, kőtemplomukat nem használhatták.¹⁹

Szj Rezső a könyvtárról szóló tanulmányában a következőket írta: „A

¹⁶ Medio-montanus (Felsőbányai), Stephanus (István) könyveinek zöme — az átnézett több száz possessor-bejegyzés szerint nagyrészt Torkos Jakab, I. könyvtárába került, majd a főiskolai könyvtárba. L. RABENAU, Konrad von: *Die Schmuckeinbände der Bibliothek der Reformierten Hochschule in Pápa* (Transdanubien. Aufgenommen von — —. Berlin, 1983. I—III. k. Manuscript.) B. I. Ungarische Einbände. B. II. Niederländische Einbände. B. III. Deutsche Einbände. Rabenau kőestörténeti munkájában közli az általa átnézett több száz könyv könyvészeti adatait, valamint az azokban található possessorokat, és egyéb bejegyzéseket is. Munkájához részletes regisztert is készített. L. DREK Kézirattár. O. 1057. Borsos: *I. m.* 5.

¹⁷ Borsos: *I. m.* 8. Jelzete: B. III. 2108.

¹⁸ „Succinctam hanc Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographiam, IV. tomulis distinctam, sed voluminibus tribus complexam, una cum singulari Opusculorum suorum Hungaricorum Libello, Illustr(is) Gymnasii Helv(etico)rum Conf(ession)is addict(orum) Papensis Bibliothecae grato offert animo Auctor; quippe qui juvenilibus in annis florente olim eodem in oppido Schola studiis suis, per duo et integra lustra, sedulam nauaureat operam nouissime Bibliothecarii quoque munere annui fere temporis spatio functus fuerat, antequam fatorem Ea iniquitate mox diriperetur. Viris Rev(erendissimis) ac Clariss(imis) D(ominis) D(omino) Jos(eph) Komáromi, Szikszai et Jac(obo) Torkos, Verbi D(ei) Praeconibus sacra in eadem ecclesia Papensi rite administrantibus. Debrecini ad diem 26. April. 1796.” VESZPRÉMI István: *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographiae. I—IV. tomus.* Lipce—Bécs, 1774—1787. Jelzete: C. II. 1712. DREK.

¹⁹ Borsos: *I. m.* 8. Jelzete: B. III. 3142. (Kolligátum)

könyvtárról szóló legrégebbi adat 1647-ből való, Perlaki-Köncöl Márton lévai lelképásztor 1640–1655 közötti egyházlátogatási jelentése említi a főiskolai könyvtárat.” A jegyzetapparátusban arra hivatkozik, hogy Borsos István tanulmányából (A pápai evang. reform. Főiskola könyvtárának katalógusa és rövid története. Pápa, 1901) vette ezt az adatot. Borsos azonban az említett tanulmányában még véletlenül sem állított ehhez hasnlót.²⁰

A pápai reformátusokat 1660-ban királyi rendelettel megfosztották vallás-gyakorlatuktól, egyúttal elvették templomukat, a lelkészlakást és az iskola-épületeket. Ugyanebben az évben a pápaiak már új templomot, parókiát és iskolaépületet emeltek a régiek tőszomszédságában. Az iskolaépületben külön helyiség szolgálta a könyvesház céljait.²¹ Nézzük meg, hogy mit ír erről Tóth Ferenc pápai professor:

„... egy auditorium, togatus deakoknak valo öt tágas szobák, a tanulo ifjaknak hét classisai, vagyis tanulo különös szobái, egy közönséges könyvesház, a professornak egy szobája és a felső emeleten egy museuma, kántornak is egy különös szobája...”²²

Veresmarthy Mihály (1652-ben a kollégium diákja, később révkomáromi pap, 1664-től másodlelkész Pápán, 1691-től győri lelkész) 1690 táján az Alma Mater-ra hagyta könyvtárát. Ebből kb. 40 mű ma is megvan, többnyire a Régi Magyar Könyvtárba (RMK) tartozó könyvek. Több unikum példány van köztük pl. az RMK. I. 867. számú könyv, amely Felnai Ferenc prédikációját tartalmazza (Bécs, 1653). Hagyatékának zöme az RMK III.-ba tartozó anyag, jobbra peregrinusok akadémiai értekezései. Ezek között szintén jó pár unikum, eddig azonosítatlan, ill. ismeretlen impresszumú kiadvány van.²³

Az iskola, s így a könyvtár fenntartója tehát a pápai református egyházközség volt. Erről a viszonyról tanúskodik a Szenci Kertész Ábrahám által kinyomtatott *Biblia* (Nagyvárad, 1661), ami Komáromi Csipkés György adományaként került a pápai egyházközség birtokába. A címlapon található bejegyzések:

²⁰ SZILV Rezső: *A Pápai Főiskolai Könyvtár és gyűjteményei.* (207–215.) 207. In: Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 1978. 13. szám. Perlaki, mint a barsi egyházmegye esperese csak a saját egyházmegyéjében végezhetett egyházlátogatást (canonica visitatio), Pápa pedig egyházigazgatásilag a pápai egyházmegye része volt. Így az iskola is, mert a pápai egyházközség volt a fenntartója. A Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltára (DRÉL, 25/b) őrzi az egyházlátogatási könyv két példányát. („Ordo ad Numerus Ecclesiarum Helv. Conf. addictorum, in senioratu Levensi in Comitatus Bars et Hont... Anno 1655.” Az egyik példány eredeti, a másik másolat, az egyiket 1712-ig, a másikat 1741-ig vezették folytatólagosan. Ebből és Sz. Kiss Károly kitérő könyvéből (*Monográfiai vázlatok a barsi ref. esperesség múltja s jelenéből.* Pápa, 1879. 111–129.) tudjuk, hogy az egyházmegyei könyvtár már a 17. században jelentékeny volt, s Perlaki valószínűleg erről ír.

Perlaki Könczöl Márton, lévai lelkész, barsi esperes egyébként a dunántúli egyházkerület történetére vonatkozóan több adattal is segítette a magyar protestáns egyháztörténet megírásához adatokat gyűjtő Szilágyi Benjamin István. Értékes adatgyűjtését, mint tudjuk, Debreceni Ember Pál értékesítette *Historia ecclesiae reformatae*... c. munkájában (565–567.) L. még: Szilágyi Benjamin István Synodalia c. kéziratgyűjteményét a Debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtárában (Jelzete: R. 575.) L. még: THURY Etele: *A dunántúli ref. egyházkerület története. I. k.* Pápa, 1908. 453, 458, 460.

²¹ BORSOS: *I. m.* 5. PONGRÁCZ József: *A pápai református főiskola könyvtára.* Pápa, 1931. 2.

²² TÓTH Ferenc: *A pápai reformata szent ekklesianak rövid históriája*... Komárom, 1808. 27.

²³ BORSOS: *I. m.* 6. PONGRÁCZ: *I. m.* 2. BORSOS István: *A pápai ev. ref. főiskolai könyvtár története.* (274–284) 275. In: Pápa város egyetemes leírása (A továbbiakban: Pvel.) Pápa, 1905.

„A Pápai Sz. Ecclesiának, az Sz Generalis comissiojából küldi Comaromi C. György.” Komáromi Csipkés saját kezű beírása fölött nagybetűs kézírással: „Papensis Ecclesia.” A címlap előtti üres lapon olvashatjuk (Német(i) György szenior 15 soros latin nyelvű bejegyzését 1729. február 10-i keltezéssel. A könyv ekkor került az iskola könyvtárába, mivel az egyházközség átengedte azt a kollégiumi bibliotékának.²⁴

1752-ben, amikor is Mária Terézia rendelete következtében a kollégium és az azt fenntartó református gyülekezet Adásztevelre kényszerült száműzetésbe, a könyvtár sokfelé szétszórodott. Nincs adatunk arról, hogy a pápai gyülekezet anyakönyvén kívül mást is elvettek volna az üldözöttektől, mégis az a véleményünk, hogy a könyv- és kéziratanyag egy része a kollégiumot fegyveres erővel elűző Eszterházyak magánkönyvtárába került. A II. világháború során e főúri magánkönyvtár is részben megsemmisült, ill. maradéka szétszóródott, de különböző könyvtárakban állományának egyes darabjai felbukkannak, s ezek között számos dunántúli és pápai vonatkozású református anyag található, melyek egykor a főiskolai könyvtár tulajdonát képezhették.²⁵ „Mikor pedig 1752-be itt Pápán az exercitium tollálatott, akkor *maradt* a régi Bibliothecának 127 db. könyve, melyek a mostani Bibliothecának egy részét teszik.”²⁶

A régebbi időkben inkább csak adományokkal gyarapodott a könyvtár, de 1787-től, Csépan János professzorsága idejéből már vannak könyvek, melyekben ez a felirat található: „Liber Scholae Reformatorum Papensis proprio aere emptus.” Vagyis ekkor már a könyvtár saját költségen is tudott pár könyvet vásárolni. Ezek a beszerzések azonban még csak szóróányosan fordultak elő, s a nagyobb volumenű, tudatos könyvgyarapítás és könyvtáráépítés Mándi Márton igazgatóságával kezdődik meg.²⁷ A kollégiumi könyvtár a 18. sz. végétől dinamikus fejlődésnek indult. A gyűjtemény mai törzsállománya tulajdonképpen a felvilágosodás és a reformkor idején alakult ki. Legjelentősebb volt az 1790—1831 közötti időszak, melyre Mándi Márton István (1760—1831) és Tóth Ferenc (1768—1844) professzorok tevékenysége nyomta rá a bélyegét. A könyvtár jövőjét ők alapozták meg, sajátos jellegét ők alakították ki, s nekik tulajdonítható, hogy az addigi kizárólagos iskolai könyvtár szűk kereteit széttörve, létrejöhetett Dunántúl egyik legpatinásabb tudományos „közönyvtára”.

Márton István pápai professzorsága az iskola és a könyvtár felvirágzását hozta. Márton 1790 őszén érkezett haza Göttingából „néhány száz ezüstforint áru könyvekkel megrakodva”, s ez év december 14-én foglalta el tanári székét.²⁸ Antal Gábor pápai főiskolai tanár, s később püspök írta róla 1882-ben: „Lehetetlen tagadni, hogy a pápai ref. főiskolának egész szelleme, nevelésiránya, fegyelemkezeltése 1790-től 1831-ig . . . egészben a nagy alkotó és alapító Márton

²⁴ RMK I. 970.

²⁵ Pl. a dunántúli egyházkerület legrégebb, 17. századi protokolluma az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdona. Keszthelyen pedig, az egykori Festetics, ma Helikon könyvtárban többek között Czeglédi Szabó Pál dunántúli ref. püspök (1641—49) könyvtárának töredékét őrzik.

²⁶ Áts János iskolai kompendiumának egyháztörténeti része. Jelzete: O. 810. Az O. 903 jelzetű könyvtári matrikula 55—57. lapjain olvashatjuk az 1752—1789 közötti törzsállomány jegyzékét („Libri ex Antiqua Scholae Papensi residui”).

²⁷ Az O. 903. jelzetű könyvtári matrikulában a 177. laptól vannak felsorolva az 1791—1845 között saját erőből vett könyvek („Libri proprio Bibliothecae Collegii Reformatorum Papensis aere emti Catalogum . . .” L. még: az O. 1058. jelzetű könyvtári naplót. (A könyvtárnak adományozott és a vásárolt könyvek naplója 1879—1901.)

²⁸ Tóth Dániel: *Mándi Márton István életrajza*. In: Egyházi almanach 1833. esztendőre. Pozsony (1832) 168—211.

István tanárnak egyszerű, szigorú, puritán gondolkodásmódjára, erélyes és katonás természetére . . . vall.”²⁹

Márton 1791. április 27-től 1802. június 30-ig, majd 1817. március 30-tól csaknem haláláig vezette a könyvtárat, igazgatója („Director Bibliothecae”) lévén annak. 1831. június 5-én mondott le igazgatói tiszteről, mivel „hivatalának 41-ik esztendejében a bibliotheca directorságot, melyet 14 esztendőig viselt, testi erőtlenedései miatt nem folytathatná . . .”³⁰ 1802. június 30. és 1817. március 29. között „Mándi Márton Melancthonja”, Tóth Ferenc professzor, később pápai lelkész, majd dunántúli püspök volt a gyűjtemények legfőbb őre.³¹ Legnagyobb érdeme, hogy katalogizálta az egész állományt és könyvtárkezelési szabályzatot készített, mely hosszú időre meghatározta a könyvtár és a könyvtárosok munkáját.³²

Nagy szerepe volt a könyvtár fejlődése szempontjából annak, hogy 1797-től az iskolát — a megnövekedett anyagi feltételeknek megfelelni már nem tudó egyházközségtől — átvette a dunántúli egyházkerület, s így az intézmény aránylag rövid időn belül a többi egyházi felsőfokú intézmény mellé sorakozhatott fel.³³ Az intézmény az egyházkerület anyaiskolájaként működött tovább, s mint ilyen egyenrangúvá vált a sárospataki és debreceni főiskolákkal. A főiskolai, de a gimnáziumi oktatás bázisa is, és egyik alapfeltétele a könyvtár volt, ezért természetes, hogy sokkal nagyobb összegeket fordítottak könyvek vásárlására, mint korábban.

A könyvtár állománygyarapodása, anyagi gazdálkodása 1791-től a Mándi Márton, majd 1802-től a Tóth Ferenc által vezetett könyvtári anyakönyvek, számadások, leltárnaplók alapján szinte teljességgel nyomon kísérhető.³⁴ A Márton István vezetése alatt történt könyveszerzések arról tanúskodnak, hogy kantiánus filozófiai, ill. pedagógiai koncepciójához igyekezett a könyvtár révén, egy komoly szellemi bázist teremteni. A könyvtár fejlesztésére ezért 1797-től, a tanítás kezdetével minden tógatus diák 1—1 Ft-ot (rhénes forint) tartozott befizetni a könyvtár pénztárába. Ezt a célt szolgálta a „subscriptionális díj” is, melynek fizetését szintén ettől az évtől rendelte el Márton István, az iskola igazgatóprofesszora. Ezek az összegek nem is szerepeltek a főiskola számadásaiban, mert azonnal a könyvtár kasszájába kerültek. A legációk

²⁹ ANTAL Géza: *Bocsor István . . .* In: Emlék Bocsor István . . . félszázados tanári működése örömnépélye alkalmából. Pápa, 1882. (5—26.) 6.

³⁰ TÓTH Endre: Mándi Márton István élete. Pápa, 1931. 171.

³¹ O. 903 jelzetű könyvtári matrikula. 15. DREK Kézirattár.

³² Egyházkerületi jegyzőkönyv 1802. febr. 27. 1—3 pont. DREL. L. MOKOS Gyula: *A pápai ev. ref. főiskolai könyvtár szabályzata 1802-ből.* Magyar Könyvszemle 1903. (166—173.) 169—171. TÓTH E.: *I. m.* 91.

³³ LAMPÉRTH: *I. m.* 90—92. BORSOS: *I. m.* 9—10. MOKOS: *I. m.* 168—9. Ugyancsak BORSOS (*I. m.* 18—20.) közli a könyvtár alapítványtevőinek névsorát 1795-től, ill. a könyvtár bevételeit és kiadásait. 1840—1899 között.

³⁴ Legfontosabb az O. 903. jelzetű könyvtári matrikula (1791—1845). Számadáskönyvek: O. 1013 (1791—1801), O. 907 (1802—1803), O. 973 (1809—1833), O. 164 (1828—1856), O. 897 (1840—1902). Katalógusok, szak- és leltári naplók, revíziós jegyzékek: O. 462. f., O. 899., O. 900., O. 901., O. 903., O. 905., O. 906., O. 908., O. 909., O. 1051. Kölesönzési naplók: O. 896 (1813—1816), O. 164 (1828—56). BORSOS (*I. m.* 17—18.) közli a könyvtár igazgatóinak névsorát 1785-től 1897-ig. SZIJ: *I. m.* pedig 1918-tól 1964-ig. Az igazgatók és a könyvtárosok névsorát tartalmazza a már említett könyvtári anyakönyv is (O. 903.), ugyanez közli az adományozók névsorát is. Az utóbbi időben került elő az O. 1058 jelzetű napló (1879—1901), ami az adományozott és a vásárolt könyvek leírását tartalmazza, valamint az O. 1059 jelzetű számadáskönyv.

jövedelméből egy bizonyos összeget ugyancsak mindenkitől lefoglaltak a könyvtár gyarapítására.³⁵

A Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában (Pápa) őrzött, a „Locale Consistorium” által 1802-ben megalkotott könyvtári szabályzatból tudjuk, hogy a könyvtár jövedelmének legfőbb forrását a Chernel-alapítvány kamatai képezték, valamint a különféle fegyelmi vétségekért kirótt büntetéspénzek, ill. a már említett, a subscribált diákok által fizetett összegek. A „subscriptionális pénz” 1 Ft 30 krajcár volt, aminek a befizetésére kötelezték a diákokat.³⁶ A Főiskolai Tanács 1808-ban ismét elrendelte, hogy a subscribálók fizessenek a könyvtárnak fejenként 2 Ft-ot, a könyvtáros pedig papírt áruljon a „deákságnak”, s a befolyó haszon a könyvtár fejlesztését szolgálja.³⁷ Így vált lehetővé a könyvtár szerény mértékű, de mégis folyamatos gyarapítása vásárolt könyvekkel, kéziratokkal és folyóiratokkal. Az 1791. évben pl. 34 db könyvet vásárolt Márton István a könyvtár számára. Lácza Szabó József (1791—1805 között pápai professzor, majd lepcsényi és sárospataki lelkész) könyveinek egy részét is úgy vásárolták meg.³⁸ A Főiskolai Tanács 1806. évi jegyzőkönyve 13. pontja tudatja, hogy ez évben 188,— Ft volt a könyvtár bevétele. Ugyanez a jegyzőkönyvi pont felhatalmazta a három professzort, hogy 1807-ben 90,— Ft-ért vásárolhassanak könyveket a könyvtárnak.³⁹ Az 1828—29-i tanévben a könyvtár bevétele 188,— Ft 48 krajcár volt, a kiadás pedig 157,— Ft 5 krajcár. Jelentős anyagi veszteséget jelentett a könyvtárnak a Főiskolai Tanács döntése, mely szerint e tanévtől a diákok által fizetett beiratkozási díj, ami eddig teljesen a könyvtáré volt, ezután a professzori fizetések kiegészítésére fordítandó.⁴⁰

Mándi Márton modern pedagógiai elvinek megvalósításához egy új szellemű könyvgyűjtemény, ill. könyvtár kellett. Főleg a kantiánus szellemű irodalmat próbálta beszerezni.⁴¹ Tudatosan gyűjtötte a haladó jellegű, Magyarországon még kevésbé ismert, vagy már elítélt műveket. A gimnázium felsőbb osztályában pedig német nyelvkönyvként a híres filantróp pedagógusnak, J. H. Campe-nak (1746—1818) a gyermekkönyvei szolgáltak. A Márton által 1791-től vezetett gyarapodási-, ill. állományjegyzékekből kiderül, hogy hat példány volt már ebben az évben Campe *Kinderalmanach*jából, 1793-ban pedig Campe már tíz munkájával szerepelt a katalógusban.⁴² (Campe könyvei akkor nagyon is haladónak számítottak, hisz szerzőjük a francia forradalom lelkes híve volt, 1792-ben a francia köztársaság diszpolgárává választották.)⁴³ Mándi újszerű, s az egyházi közvéleményt mélyen megbotránkoztató elvein nincs mit csodálkoznunk, hisz tudjuk, hogy „eretnek” gondolkodásáért már a debreceni kollégiumban folytatott tanulmányai során is perbefogta a „sedes”.⁴⁴ Kantiánus, racionalista szemlélete miatt pápai tanársága éveiben is sok támadás érte.

³⁵ TÓTH E.: *I. m.* 91.

³⁶ MOKOS: *I. m.* 172—3. (A szabályzat II/1. pontja!)

³⁷ BORSOS: *I. m.* 11—12. A Főiskolai Tanács jegyzőkönyve 1808. 45. pont (DREL),

³⁸ O. 903. 177. (DREK Kézirattár.) Lácza egyébként könyvtárosként is munkálkodott s ebben is komoly segítsége volt Mártonnak. (L. az O. 1059 jelzetű számadáskönyv mellékleteit!) DREK Kézirattár.

³⁹ BORSOS: *I. m.* 10.

⁴⁰ Uo. 13.

⁴¹ O. 973 (2 köteg), O. 903, O. 909. DREK Kézirattár.

⁴² TÓTH Dániel: *I. m.* 168—211.

⁴³ TRÓCSÁNYI Dezső: *Mándi Márton tudományos munkássága*. Pápa, 1931. 47. Világ-irodalmi Lexikon II. Bp., 1972. 16.

⁴⁴ *A Pápai Kollégium története*. Bp., 1981. (A továbbiakban: PKt.) 109—114. ZOVÁNYI Jenő: *Egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977. 392.

Márton István széles körű tudományos munkásságot fejtett ki, egyike volt kora polihisztorainak. Nyelvészeti, filozófiai, pedagógiai, teológiai és más munkáinak kinyomtatásával tanulóira is gondolt, ahogy ez az 1822. január 6-i, az egyházi-iskolai tanácshoz (konzisztóriumhoz) írt leveléből kiderül:

„Venerabile eccl. schol. consistorium! A philosophia tanításához akarván fogni azon hozandó végzés eránt könyörgök a Ven. Consistorium előtt, hogy minden deák, valaki a philosophicum auditoriumba jár, mind most, mind jövődre nézve köteleztesen, rész szerént a már kinyomtatva levő theoretica philosophiának exemplumjaiból, rész szerént a kinyomtatandó practica philosophiának exemplumjaiból *ki-ki magának a Bibliothecából ahol azok letéttelve lesznek*, egy új exemplumot megvenni, még pedig azon szorossággal, hogy aki ezt a philosophiát hallgatók közül nem cselekedné, vagy a leckejárástól tiltasson el, vagy a rectoriái s innepi Beneficiumokra ne eresztessen el . . . En, a ki a philosophiát nagy költséggel nyomtattam ki *abbéli jó szándékom mellett, hogy a tanuló ifjúság az iratásul (mely ötven árkusra terjed) ne terheltesen . . .*”⁴⁵

Márton könyveit a diákok tehát kötelesek voltak megvenni, hisz azok tan-könyvvül szolgáltak. A könyvtár pedig a „kurzustár” szerepét is betöltötte. Mándinak kétségkívül személyes érdeke volt, hogy könyvei elkeljenek, ám a diákok számára ez mégis nagy segítséget jelentett, hisz idejüket a fáradságos és hosszú jegyzetmásolás helyett konkrét tanulással tölthették.

Az 1802-es könyvtári szabályzatból jól tájékozódhatunk a könyvtár korabeli életéről. A szabályzat II. B. pontja alatt olvashatjuk:

„A Bibliotheca könyvbeli jövedelmét teszik azok a könyvek: 1. Melyeket a rectoriákra menő, vagy academiákról megjött deákjaink ajándékoznak a bibliothecának, melyre ezeket a collegium iránt való háládatosság és jóindulat magában is kötelezi, de egyszerűsmind ennek teljesítésére köteleztetnek is. 2. A melyeket bizonyos jóakarók ajándékoztak. 3. A melyeket a professorok obtingentiájok szerént hozatnak.”⁴⁶

Akárcsak a többi protestáns kollégium könyvtárát, úgy a pápait is elsősorban a külföldet megjárt diákok könyvei gyarapították. Így került a könyvtárba számos külföldi könyvészeti ritkaság, pl. az Elzevir-nyomtatványok. A nyugati kultúrákkal való állandó, élő kapcsolat határozta meg évszázadokon keresztül a könyvtár fejlődését, állományának formálódását.

A peregrinusokon kívül azonban mások is adományoznak. Tógatus diákok, lelkesek, nemesek és polgárok, kiknek adományaival állandóan gyarapodott a könyvgyűjtemény. Az O. 903 jelzetű könyvtári matrikulában található az adományként kapott könyvek jegyzékei 1791-től egészen a 19. század közepéig.

Chernel Sámuel kapitány 1794-ben teljes könyvtárát a főiskolára hagyta. Könyvtárának jegyzékét maga Márton István készítette el: „Ex oblatione Generosi Domini Samuelis Chernel Capitanei possidet publica Bibliotheca Collegii Reformatorem Papensis Anno 1796.” Chernel egyúttal 1000,— Ft-ot hagyott a kollégiumra, azzal a kikötéssel, hogy annak kamatai a könyvtár céljait szolgálják. Örökösei azonban csak 200 Ft-ot fizettek, az összeg többi része behajthatatlan maradt.⁴⁷

Az 1794—1802 közötti időben („Ab anno 1794—1802 oblatis sunt Libri sequentes”) 22 személy adományozott könyveket, többek között Torkos Jakab II. szuperintendens is. Eöry János főiskolai kurátor ajándékozta a könyvtár-

⁴⁵ SZABÓ Károly: *Mándi Márton István*. Pápa, 1860. 34.

⁴⁶ MOKOS: *I. m.* 173.

⁴⁷ BORSOS: *I. m.* 10. Az O. 903 jelzetű matrikulában található a 350 egységből álló Chernel-könyvtár jegyzéke. („Libri dono oblatis usque Cserneliani.” A jegyzék végén Chernel Sámuel aláírása erősíti meg az adományozás tényét. (Kőszeg, 1794. nov. 19.)

nak — több más értékes nyomtatvánnyal együtt — az 1577-ben Pápán nyomtatott Heidelbergi Kátét (RMNY 395.), amely a könyvtár féltve őrzött kincse ma is.⁴⁸ Weszprémi István orvos 9 db könyvet küldött, közöttük saját munkáit. Márton István a nyomtatásban megjelent munkáit pedig több példányban rendszeresen elhelyezte a könyvtárban.⁴⁹ A Magyar Nyelvmívelő Társaság saját kiadványát küldte meg.

1802-ben 9 személy adott könyveket a könyvtárnak, köztük volt Zsoldos János pápai orvos, aki 24 db és Által Ferenc, aki 6 db 16—18. századi könyvet ajándékozott.⁵⁰

Az 1803-ban ajándékozó 11 személy közül ismét kiemelkedik a több RMK-kiadványt adó Zsoldos János pápai orvos neve.⁵¹ Az 1804. évi adományozók közül (6 fő) Streibig József győri nyomdászt emelném ki, aki Márton munkáit kinyomtatta s levelezésben is állott Mártonnal. Ő egyik kiadványát (Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Győr, 1803) jutatta el a könyvtár részére.⁵² 1805-ben 64 kötet könyvet kapott a könyvtár 37 adományozótól. Jelentős volt Torkos Jakab II. püspök, Oswald Zsigmond pápai főkurátor, Zsoldos János orvos, s az Eöry-család könyvadománya.⁵³ 1806 május 20-án Kovács Ferenc („Bonorum Festetitsianorum inspector”) 4 RMK-val, 2 antikvával és 5 db 17. sz.-i nyomtatvánnyal gazdagította a főiskolai könyvgyűjteményt. Vajda Sámuel diák Augustinus: *De Civitate Dei* (Basel, 1522) c. művét adta át a könyvtárnak.⁵⁴ Számos értékes könyvvel gyarapította a gyűjteményt Kazay Gábor táblabíró, Szép Sámuel, Roboz István, Tatai Imre weszprémi főkurátor. Kis János költő (Kazinczy barátja és 1812-től a dunántúli evangélikus egyházkerület püspöke) öt munkáját, Nagy Ferenc sárospataki professzor két munkáját, Kazinczy Ferenc november 20-án egy fordítását (*Szokratesz . . . az az a Szinopei Diogenes dialogusai*. Pest, 1793), Schedius Lajos pesti egyetemi tanár több könyvét, Sárvári Pál debreceni professzor *A rajzolás mesterségének kezdete* (Debrecen, 1804) c. művét küldte el.⁵⁵

1807. június 5-én Kovács János hetényi rektor 9 db értékes kiadvánnyal gazdagította a könyvtárt, köztük 5 db RMK-val.⁵⁶ Samarjai János: *Magyar harmónia . . .* (Pápa, 1628. RMNY 1419) és Lethenyi István: *A kálvinisták magyar harmóniájának . . . meghamisítása* (Csepreg, 1633. RMNY 1560) c. műveit Seregély Istvánnak köszönhette a főiskolai könyvtár. Samarjai János egy másik művét (*A helv. valláson levő ecclesiák egyházi ceremoniadjokról . . .* Lőcse, 1636. RMK. I. 662), Kismarjai Veszelin Pál: *Oktató és vigasztaló prédikációk* (Debrecen, 1641. RMK I. 715), egy könyörgéseket tartalmazó kéziratos

⁴⁸ A meglevő másik példány a keszthelyi Helikon könyvtár tulajdona, s letétként az OSZK őrzi.

⁴⁹ Márton nyelvkönyvei messze megelőzték korukat, és sokáig használták azokat. (Langius: *Colloquia . . .* Győr, 1792. *A német nyelv első kezdete*. Győr, 1792. Phaedrus: *Fabulae Aesopae . . .* Győr, 1793. *A görög nyelv első kezdete*. Győr, 1974. *Új deák Rudimenta . . .* Győr, 1795. Valamennyi mű a győri Streibig-nyomda terméke.)

⁵⁰ O. 903. 65—68. DREK Kézirattár.

⁵¹ Uo. 71.

⁵² Uo. 72—74.

⁵³ Uo. 74—77.

⁵⁴ Uo. 77—79.

⁵⁵ Uo. 80—83.

⁵⁶ DEBRECENI EMBER Pál: *Garizim és Ebál*. Kolozsvár, 1702. OTRIKOCSI F. Ferenc: *Ideességés beszélgetések*. Kolozsvár, 1683. SÉLYEI BALOG István *Utítárs . . . melyben rövid és edgyügyű tanítások foglaltatnak . . .* Várad, 1657. DRÉGELYPALÁNKI János: *Via salutis . . .* Debrecen, 1682. KOMÁROMI CSIPKÉS György: *Igaz hit*. Nagyszében, 1666.

kötetet, egy antikvát és két 17. sz.-i külföldi nyomtatványt pedig Kovács Ferenc szennai lelképásztornak.⁵⁷

1808 januárjában Sátor Judith asszony 78 db 16—18. sz.-i könyvet hagyott a könyvtárra. Márton István 10 db 18. sz.-i könyvet, Tóth Ferenc három saját munkáját helyezte el a gyűjteményben. Halász Sámuel jóvoltából Kisfaludy Sándor munkái 1808. április 23-án már a könyvtár birtokába kerültek.⁵⁸ Zsoldos Jakab teveli prédikátor július 16-án 9 db 17—18. sz.-i könyvet adományozott.⁵⁹ 1809-ben főleg diákok, lelkészek és tanárok kisebb adományaival gyarapodott az állomány. 1810-ben Kecskeméti Dániel 30 db értékes kiadványt adott, köztük Kant négy munkáját. 1811-ben Kovács Sámuel csákvári lelkész összesen 11 db régi nyomtatványt ajándékozott a bibliotékának. Deli József tógatus pedig 6 db 16—17. sz.-i könyvet, köztük egy RMK-t.⁶⁰ 1812-ben jelentősebb adományokat tett Török András mezőlaki lelkész, Papp István könyvtáros, Kecskeméthy Zsigmond, a peremartoni ref. egyházmegye esperese.

1816-ban Tatay Imre táblabíró, a veszprémi gyülekezet neves főkurátora 20 db, jobbára 18. sz.-i könyvet adományozott a főiskolai könyvtárnak, melyről részletes listát készített, s hozzácsatolta az augusztus 6-án, Tóth Ferenchez írt leveléhez. Ugyanez év október 2-án pedig Szép Ábrahám 3 db könyvét küldte el Tóth Ferencnek.⁶¹ Az egyik különösen is értékes Brever-kiadvány volt.⁶² Szalai József 1816-ban 61 db 17—18. sz.-i kiadványt adományozott.

1817. március 25-én került a könyvtárba Torkos Jakab II. püspök (†1817) teljes könyvtára, kb. 200 kötettel, közöttük számos régi magyar és külföldi nyomtatvánnyal és kézirattal. Ez magában foglalta Torkos Jakab I. püspök (1711—1785) könyvtárának maradványait is. Torkos Jakab I. püspök könyve volt a könyvtár egyik legnagyobb értéke, Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetekről* . . . (Sempte, 1578; recte Detrekő, 1579) c. könyve, melynek egyetlen meglevő példányát a pápai főiskolai könyvtárban találhatjuk meg.⁶³ Szalai Mihály szentgáli nótáriusnak 1804-ben a könyvtárra testált könyvhagyatéka szintén ez évben került a főiskola birtokába.⁶⁴

1819-ben lett a könyvtáré Kis János kb. 200 kötetnyi könyvtára, Szikszai József kb. 50 kötetnyi, 16—18. sz.-i könyveket tartalmazó könyvtára. Ebben az évben is több könyvet adott Tóth Pápai József pápai lelkész, dunántúli püspök. Jelentős volt Cserna István ősi lelkész (1821) 12 kötetes, Átal Ferenc görzsönyi lelkész (1824) 21 kötetes, Török Pál dudari lelkész (1824) 21 kötetes, Torkos Melchior (1825) kb. 150 kötetes adománya.⁶⁵ Megemlítem Kulcsár István (1825) kb. 50 kötetes, Kovács József halasi lelkész (1826) kb. 150 kötetes, Mészáros Márton (1826) kb. 180 kötetes, Tóth Pápai József szuperintendens (1827) kb. 200 kötetes, Jenei György mohi lelkész (1828) kb. 80 kötetes hagyatékát.⁶⁶

1829-ben Bocsor István diák (a későbbi híres pápai történetprofesszor) Tarczy Lajos (a későbbi professzortárs) segédkönyvtárossága alatt 3 db értékes

⁵⁷ O. 903. 84—86.

⁵⁸ *Himfy szerelmei I—II.* Buda, 1807. — *Regék a magyar elő időkbl.* Buda, 1807

⁵⁹ O. 903. 88—92.

⁶⁰ Uo. 96—101.

⁶¹ O. 1016/1., valamint: O. 903. 103—116. DREK Kézirattár.

⁶² SAMARJAI János: *Az Helvetziai valláson levő Ecclesiáknak egyhazi ceremonijokról.* Lőcse, 1636. (RMK I. 662).

⁶³ RMNY 433. Torkos Jakab, I. püspöktől származik az RMK I. 1341. számú könyv is.

⁶⁴ BORSOS: *I. m.* 13.

⁶⁵ O. 903. 118—144.

⁶⁶ Uo. 147—162.

könyvet ajándékozott, Tóth Ferenc püspök, a könyvtár egykori igazgatója pedig több értékes nyomtatványt küldött. 1833-ban került a könyvtár tulajdonába Mándi Márton István könyvtára, melynek részletes katalógusát Szép Lajos segédkönyvtáros készítette el.⁶⁷

Nagyobb könyvgyűjtemények voltak még: Huszár Károly (1833) kb. 50 kötetes, Kazay Gábor (1840) számos ritka nyomtatványból és kéziratból álló könyvtára. 1846-ban jelentős adományokat tett gr. Teleki József is.⁶⁸

Tóth Ferenc püspök (†1844.) könyvtára, a kor kiemelkedő értékű magángyűjteménye 800 kötetnyi nyomtatvány- és kéziratanyagával 1872-ben lett a főiskoláé, veje Liszkay József pápai tanár, lelkész, később győri lelkész adományaként. Liszkay apósa felbecsülhetetlenül értékes egyháztörténeti kéziratgyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adta el. Kerkapoly Károly pápai főiskolai tanár (később hadügyi államtitkár, pénzügyminiszter, majd 1872-től pesti egyetemi tanár) 1583 kötetes könyvtára 1895-ben özvegye adományaként került a főiskolai könyvtárba.⁶⁹

A könyvtár állománya tehát a 18. század végétől gyors ütemben növekedett, de a legnagyobb fejlődést a 19. században érte el. Különösen Tóth Ferenc áldozatos gyűjtése, állandó buzdítása, propagandamunkája alapozta meg a könyvtár jelentős RMK, antikva- és kéziratgyűjteményét.⁷⁰ A főiskolai könyvtár tekintélyét bizonyítja, hogy a szerzők az ország minden részéből elküldték munkáikat, ami azt is jelenti, hogy a könyvtár ekkorra már a korábbi jellegzetes tanintézeti gyűjteményből — Mándi Márton és Tóth Ferenc törekvéseinek következtében — nemzeti jellegű tudományos közgyűjteménnyé kezdett átalakulni, ill. alakult át.

A régi idők gyakorlatát felélesztve a 19. sz. elejétől a „Director Bibliothecae” munkáját segédkönyvtárosok (Bibliothecarius) segítették, akik egyúttal kollégiumi „senior”-ok vagy „contra scriba”-k voltak. Ez a gyakorlat a század közepéig tartott, de a 19. sz. végétől újra visszaállították a bevált segédkönyvtárosi intézményt.⁷¹

A könyvtár állományának tékák szerinti szakokba osztását, s egy betűsoros katalógus elkészítését Márton István és Tóth Ferenc végezte el. Ezek a téka-, ill. szaknaplók ma is megvannak. E jegyzékekben a könyveket tartalmuk szerint csoportosították, s alfabetikus rendben sorolták fel. Az egyes tékákat az ábécé nagybetűivel jelölték, s ezen belül numerikus sorrendben következtek a könyvek. Ez a számsorrend egyúttal a raktári helyet is jelölte. A könyvtár

⁶⁷ Uo. 163–172.

⁶⁸ *Magyar Minerva* II. évf. 1901–2. Bp., 1902.

⁶⁹ Borsos: *I. m.* 13.

⁷⁰ Pl.: Sători Judittól (1808): RMK I. 510. Kovács Ferentől: RMK I. 147. (Két példányban!) Ráth Györgytől (1885): RMK I. 1115, 513. Veresmarthi Mihály (1664): RMK I. 715. Torkos Jakab, I.: RMK I. 1341. Eszterházy Miklós, gr. (1859): RMK II. 1845. Legértékesebb kódexünket (Gebetbuch . . . 14. sz. vége–15. sz. eleje. 466. 65×55 cm. Jelzete: O. 168. Pergamenkódex.) ifj. Pázmándy Dénes adományozta a 19. sz. első felében. Jelentős adományokat tettek még többek között: id. Pázmándy Dénes, Pázmándy Sámuel, Hetesi István, köztük több RMK-val. L. még RABENAU, Conrad von *I. m.*

⁷¹ Tóth Ferenc elevenítette fel a régebben annyira bevált „bibliothecariusi” ill. segédkönyvtárosi tisztséget, melyet rendszerint a senior, a contra scriba, vagy a tógatus diákok közül választott eminsz tanuló töltött be. Nagy megtiszteltetés és rang volt ez az illető diáknak. 1843-ban megszüntették, de a 19. sz. végétől újra visszaállították a segédkönyvtárosságot. Az O. 903 jelzetű könyvtári matrikulában pontos névsor található („Bibliothecarii . . .”) a segédkönyvtárosokról, akik a „Director Bibliothecae” felügyelete alatt végezték munkájukat. (A matrikula felső kötéstáblájának belsején, ill. részletezve a 15–16. lapokon találjuk a könyvtárosok névsorát. Közli még: Borsos: *I. m.* 11.)

korabeli állományának nagyságáról és összetételéről e jegyzékek alapján tájékozódhatunk. A segédkönyvtárosok személyének gyakori változásai alkalmával mindig revíziót tartottak, melyet jegyzőkönyvbe foglaltak. Máskor a tékanaplók üres lapjaira jegyezték fel a revízió, ill. az átadás-átvétel jegyzőkönyveit.⁷²

Egy 1804-ből származó feljegyzés szerint az ókollégium (1784 táján készült el) Márton István által átalakított épületében külön helyiség szolgálta a könyvtár céljait.⁷³ 1809-ben Napóleon csapatai elfoglalták Pápa városát és kétórás szabad rablást kaptak. A franciák elvitték a kollégium pénztárát, számos értéket, de a könyvtárnak, az oriasiető Márton közbenjárására nem esett baja.⁷⁴

Tóth Ferenc és Mándi Márton István kezdték meg a kölcsönzések nyilvántartását is. Kettő korabeli nyilvántartókönyv vészelte át az idők viharait. Az egyik 1813-tól 1816-ig, a másik 1825-től 1851-ig tartalmazza a kölcsönzők neveit és a kölcsönzött könyvek adatait.⁷⁵

Tóth Ferenc vezetése alatt (1802—1817) a könyvtár jelentős mértékben fejlődött. Mint a gyakorlati teológia és az egyháztörténet tudós professzora a régi és ritka könyvek szerelmese volt, s különösen a régi magyar nyomtatványok felkutatását, s a könyvtár számára való megszerzését tartotta feladatának. Nemcsak könyvgyűjtő szenvedélyéről volt híres, hanem arról is, hogy kiváló numizmata és a heraldika szakértője. Tóth Ferenc ösztönzésére és indítványára a révkomáromi egyházkerületi közgyűlés 1814. júl. 1-én határozta el a pápai főiskola „numophilacium”-ának, éremgyűjteményének felállítását, s a gyűjtemény vezetésével Tóth Ferencet bízta meg.⁷⁶ Hamarosan el is készítette a könyvtár híres érem- és pénzgyűjteményének első katalógusát (*Numophilacium Collegii Reformatorum Papensis Anno 1815*), amit Gál János-sal, a pápai ref. egyház kántorával íratott le. A katalógushoz maga Tóth írt egy rövid előszót („Pro Memoria”) 1815. május 28-án, melyben összefoglalta a gyűjtemény kialakulásának történetét, s akkori helyzetét.⁷⁷ Egészen a 20. század elejéig, Borsos István kétkötetes nyomtatott éremkatalógusának, s a Répásy-féle szintén kétkötetes, de kéziratossá pénz- és éremkatalógusának elkészültéig a Tóth Ferenc által készített katalógus volt használatban. Az érem- és pénzgyűjtemény ma már kb. 10 000 db-ból áll s teljesen rendezett állapotban van, bár elég jelentős feldolgozatlan, hagyatékok útján bekerült éremanyaggal is rendelkezik a könyvtár. Szakember hiányában ez a fontos és igényes munka Borsos István halálával (1918) abbamaradt s azóta is szünetel. Tóth Ferenc

⁷² O. 1051. Index generalis . . . iuxta Alphabetum . . . Anno 1802. 342. Tartalmazza a szerzői nevet, a címet, a kiadás helyét és évét, a nyomda megnevezését, a formátumot és a tékajelzést. O. 899. (77 ff.), O. 900. (Lelkészetii szak. 146 pp.), O. 901. (Nem lelkeszeti szak. 160.), O. 905. („Revisio Bibliothecae Ill. Collegii Ref. Papensis die 10—(16), Maii 1829.” 8 ff. A címlap verzóján: „Libri non reperti secundum seriem Thecarum Alphabeticam.” A végén az átadó-átvevő könyvtárosok, ill. a revizorok jegyzései. O. 906. („Libri Bibliothecae inregistrandi Bibliothecario traditi ab anno 1826—(1831).” 4 ff. O. 908. jelzetű tékanapló. 1802. 58 ff. (Alfabetikus rendjében sorolja fel a könyveket, a szerző neve vagy a cím szerint.) O. 909. /1—27. (27 db tékanapló, ill. revíziós jegyzék 1791-től 1831-ig, a könyveket tartalmuknak megfelelően szakokba osztva írják le . . .)

⁷³ „A pápai reformata iskola épületjeinek rend szerint és külön-külön való feljegyzése.” 1804. aug. 18. DREL. TÓTH E. i. m. 48

⁷⁴ BORSOS: I. m. 12.

⁷⁵ O. 896., O. 164. („Feljegyzése Azon . . . Olvasoknak és Könyveknek akik és amellyeket a Bibliothecából kivittek . . . 1825”—(1851). A könyv második fele részletes könyvtári állománynapló, 387 db könyv leírását tartalmazza. DREK Kézirattár.

⁷⁶ BORSOS István: *Széttekintés kollégiumunk könyvtárában.* (34—51.) 47—49. Főiskolai Értesítő 1903—1904.

⁷⁷ O. 902. DREK Kézirattár.

érdemként említtem meg, hogy a magyarországi, s különösen a dunántúli nemesi családok címeres viaszpecsétjeiből hosszú gyűjtőmunkával értékes állományt hozott létre. Tóth Ferenc tanári és tudományos munkájában egyaránt kiemelkedőt nyújtott. Ugyanez mondható el könyvtárszervezői tevékenységéről is. Kora legkiválóbb teológiai irodalmát szerezte be, s a pápai egyházközség egyik gyűlésének jegyzőkönyve szerint megkövetelte tanítványaitól, hogy „e számukra is megnyílt könyvtárból mindenki szakába vágó könyveket vigyen, azokat kivonatozza s tanulmányozza. S ő a kivonatokat átvizsgálta, a tanulmányt megbírálta, a hanyagot serkenté, a szorgalmast lelkesíté, szóval a könyvtárba rendet, tanítványaiba új életet s lelket öntvén, magának becsületet s az intézetnek nevet szerzett helyben és messze vidéken.”⁷⁸ Tóth Ferenc pápai lelkészisége, majd püspöksége idején sem feledkezett meg a főiskolai könyvtárról. Élete végéig a könyvtár önzetlen és mindig tette kész mecénása volt.⁷⁹ Neki köszönhető, hogy a teológiai oktatást Pápán már a század húszas éveiben szemináriumi könyvtár támogatta, s így az egyes tanszékek a legújabb szakirodalmat saját használatra, külön is megkapták. Nagy álma volt a harmincas évek elejétől az ún. „Pannonica Bibliotheca” felállítása, ami a Nagykönyvtártól, ill. főiskolai könyvtártól független intézményként a lelkész-továbbképzés ügyét szolgálta volna. Ezzel a gondolattal Tóth Ferenc tette meg az első lépést az intézményesített lelkész-továbbképzés megvalósulása felé. A könyvtár elsőrendű profilja az lett volna, hogy összegyűjtse a dunántúli református lelkészek, tanítók és tanárok nyomtatott és kéziratos munkáit, megőrizve azokat az utókornak. A dunántúli lelkészek szellemi műhelyévé akarta tenni a „Pannonica Bibliotheca”-t azzal is, hogy a teológiai szaktudományok, tudományágak és segédtudományok legújabb irodalmát akarta begyűjteni, s azokat állandó és rendszeres használatba bocsátani.⁸⁰ Terve nem valósult meg, ám a tervezett könyvtár összegyűjt anyaga a főiskolai könyvtár tulajdonába ment át, mintegy alapját képezve a 20. század első felében létrehozott „Papensia” Gyűjteménynek.

Tóth Ferenc püspök közbenjárására sikerült 1837-ben az egyházkerületnek, ill. a főiskolának nyomdai szabadalmat szereznie, de a nyomda anyagi problémák miatt csak 1838-ban kezdte meg működését. A nyomdából 1838–1867 között 210 önálló munka került ki. Ezen kívül rengeteg aprónyomtatvány készült a főtanoda, a pápai úri kaszinó, a főiskolai képzőtársulat, a város más iskolái és intézményei számára. A nyomda működése jelentős a könyvtár szempontjából is, hisz minden nyomtatvány kötelezpéldányként (több példányban is) bekerült a főiskolai könyvtárba, szintúgy az aprónyomtatványok legtöbbje, létrehozva ezzel azt az egyedülálló adottságot, amivel a könyvtár ma is büsz-

⁷⁸ BENEDEK Sándor: *Miről prédikált Tóth Ferenc?* (Tóth F. halálának 100. évforduló-jára.) Pápa, 1945. 5.

⁷⁹ Vöröshérenyben született 1768-ban, Pápán halt meg 1844-ben. 1817 tavaszától pápai lelkész, 1823 februárjától esperes, 1827 nyarán választották püspökké, 1830-ban irodalmi munkásságáért díszdoktorságot kapott a göttingeni egyetemről.

⁸⁰ L. a korabeli egyházkerületi és egyházmegyei kéziratos jegyzőkönyveket a DREL-ben. Pl.: „1835. március 16–17-én tartott a Barsi Venerabilis Tractus Dislocationalis Közgyűlése... a G(aram) Vezekényi Anya Ekklesiában...” Ebben olvasható Tóth Ferenc levelének másolata, amit a barsi egyházmegye espereséhez írt (1834. dec. 13.) „Superintendentialis Jegyző Könyveinkből is lehet tudni, hogy valami munka, akár eredetileg készítették, akár fordították, és ki nem nyomattathatik, adatnának azok bé a Pannoniai Bibliotheca név alatt felállítandó Könyvtárba, mely ott, legalább megmaradna, és az Író halálával nem válna semmivé...” DREL.

kélkedhet, tudniillik, hogy rendelkezik a Pápai Református Főiskolai Nyomda szinte valamennyi termékével.

Nagy értéket képvisel a könyvtár folyóiratállománya, melyre még a későbbiekben visszatérünk. A korszak legjelentősebb hazai és külföldi sajtóorgánumait az állandó anyagi nehézségek ellenére beszerezték és féltve őrizték. Az 1817. szeptember 11-i főiskolai tanári ülés például elhatározta, hogy a *Tudományos Gyűjteményt* nem a könyvtár rendes bevételéből (mivel azt nagyon megterhelné), hanem a főiskolai közpénztár terhére rendelik meg. Így akarták megrendelni a hallei kiadású *Literatur Zeitungot* is, de a következő gyűlésen a rektor kénytelen volt bejelenteni, hogy a folyóiratot anyagi okok miatt nem tudták megrendelni.⁸¹

Egy számunkra nagyon érdekes bejegyzés található az Iskolai Tanács 1818. okt. 19-i ülésének jegyzőkönyvében: „A Pázmány Sámueltól hagyott könyvek beérkezte után a már létező *lasjtrom* formájára a könyvek addig is számba vétessenek, míg a Bibliothecának célba vett állandó helye el nem készül, ahol azután mind egy katalógusba foglaltatva fognak beirattatni.”⁸² Lehet, hogy itt az O.1051. jelzetű „Index Generalis . . .”-ról van szó (címlapján már nem olvasható ki az évszám . . .), de lehet, hogy az korábbi (1802 körüli) jegyzék, és egy tényleges és pontos katalógus elkészítését tervezték. A szövegből az is kiderül, hogy a főiskola vezetősége nem érezte megoldottnak a könyvtár elhelyezésének problémáját sem.

Jankovich Miklós, a neves könyvgyűjtő és könyvszakértő 1819-ben meglátogatta a könyvtárat. A Főiskolai Tanács korabeli jegyzőkönyvéből kiderül, hogy 40 forintért meg akarta vásárolni Beythe István magyar nyelvű prédikációs-kötetét (Németújvár, 1584. Manlius. RMNY 552; RMK I. 211.), s foglalóban Tóth Ferencnél hagyott két aranyat. A főiskolai gyűlés azonban úgy döntött, hogy a könyvet mégsem adják el. Jankovich nagyvonalúságát bizonyítja az, hogy a foglalt mégsem kérte vissza, sőt még 1820-ban 80 forinttal megtoldotta, s a könyvtár támogatására felajánlotta.⁸³

A pápai főiskola korán találkozott a felvilágosodás eszméivel. Az 1783–84 táján felépült Ókollégium nagytermének mennyezetére ezt vésték: „Pro bono publico”. Ez a mondat került a kollégium korabeli pecsétjére is. Az iskola két professzora — Mándi Márton István és Lácza István József (aki szintén tevékenykedett mint könyvtáros) — a magyar nyelvű oktatás bevezetésének feltétlen híve volt. Átérezték a magyar felvilágosodás legjobb erőinek törekvéseit, akik a magyar nyelv jogaiért szálltak síkra. Márton István ezért büszkélkedhetett így: „Pápán lépe legelőször a magyar nyelv filozófusi s teológusi katedrába, amidőn én a morált, T. prof. Lácza István úr pedig a históriát magyarul tanítottuk.”⁸⁴ Mándi és Lácza azonban nem értettek mindenben egyet a széphalmi mesterrel és követőivel. (A köztük folyó irodalmi vitákról itt nincs mód részletesebben szólni.) Amikor azonban 1800 körül az egyházi ortodoxia megtámadta Mártont az 1796-ban megjelent *Keresztyén teológusi morál* . . . c. munkája miatt, Kazinczy nem volt rest azonnal láindsát törni, ahogy ő nevezte, a „pápai Kant” mellett. Kétségtelen, hogy Mándi és Lácza megjelent munkái a felvilágosodás szellemi jegyeit viselik magukon.

⁸¹ BORSOS: I. m. 13.

⁸² DREL.

⁸³ BORSOS: I. m. 13.

⁸⁴ PKt. 129. MÁRTON István: *Keresztyén teológusi morál, vagyis erkölcstudomány*. H. n., 1796. 803. (I. V. Schmid: kantiánus-racionalista jénai teológus művének fordítása, ill. parafrázisa.)

Kapcsolatban állottak (különösen Mándi Márton) pl. Kis Jánossal, Óz Pállal, Kazinczy Ferencsel, Péczeli Józseffel, Csehy Józseffel, s talán Édes Gergellyel is.⁸⁵

A magyar felvilágosodás, ill. reformkor jelentősebb orgánumait megjelenésüktől fogva beszerezte a könyvtár. A *Tudományos Gyűjteményre* (Pest 1817–1841) nemcsak a Pápai Olvasótársaság fizetett elő a városban, hanem a református kollégium is, ahogy ezt már korábban említettük.⁸⁶ (Egy ideig a *Tudományos Gyűjtemény* egyik szerkesztője, Mokry Benjamin, pápai ref. főiskolai tanár volt.) A könyvtárban megjelenésüktől megtalálhatók voltak a felvilágosodás és a reformkor legjelentősebb sajtóorgánumai. (Pl.: *Magyar Kurír*—Szacsvay Sándor bécsi kiadványa, *Mindenes Gyűjtemény*—Péczeli József Komáromban megjelent folyóirata, *Bécsi Magyar Merkurius*—1793–1798, bécsi *Magyar Hirmondó, Olvasó Könyvtár*—Márton József, Mándi Márton István fivérének bécsi lapja a *Bécsi Magyar Újság* mellékleteként, *Hazai Tudósítások*—Kulcsár István 1806-tól Pesten megjelent lapja, majd ennek utódja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*—1808-tól, *Hasznos Mulatságok*—Kulcsár István 1817–42 között megjelent népszerű folyóirata, *Nemzeti Újság*—szintén Kulcsár adta ki Pesten 1819-től, *Sokféle*—a *Bécsi Magyar Újság* toldaléka Márton István szerkesztésében, *Jelenkor*—1832-től, *Társalkodó*—Helmezy Mihály orgánuma 1832–41 között. Több példányt őrzünk Kossuth kéziratos lapjaiból: *Országgyűlési Tudósítások*—1832–36, *Törvényhatósági Tudósítások*—1836–37. A *Honművész*—Pesten jelent meg 1837-től, a *Tudománytár*—1834–44 között. *Ismertető* . . .—Szerkesztette Borsos Márton Budán 1837-től, *Regélő Pesti Divatlap*—Garai János lapja 1840–44 között. A *Regélő*—Pesten jelent meg 1837-től, *Figyelmező*—1838–40, a *Fillértár*—Pozsonyban jelent meg 1834-től, az *Athenaeum*—1837–43 között, a *Pesti Divatlap*—Vahot Imre lapja 1844–48 között, stb).

Ugyanígy felsorolhatnánk a felvilágosodás, majd a reformkor jelentős könyvanyagát, melyek nagyobb mértékben adományozás, kisebb mértékben vásárlás révén korán bekerültek a könyvtár állományába, s a diákság, ill. a tanárok mindennapos olvasmányai voltak. Nagyon népszerűek voltak a kalendáriumok is, melyek nagy számban találhatóak a könyvtár állományában. Pápan, a Református Főtanoda betűivel nyomtatták ki — már Jókai és Petőfi pápai tanulmányainak idején (1840–43) — a *Közhasznú Kalendáriumot*, vagy utóbbi nevén a *Népbarát* vagy *Közhasznú Kalendáriumot*.

Márton István halála után (1831) rövid ideig Edelenyi Sándor, majd Stettner Zádor György viselték a könyvtárnoki tisztséget. A könyvtár fejlődése szempontjából Stettner működése a jelentősebb. Tudományos érdeklődése, jelentős politikai és irodalmi kapcsolatai, s irodalmi tevékenysége folytán a kor szellemi termésének zöme bekerült a könyvtárba.⁸⁷ A könyvtár tulajdonképpen

⁸⁵ PKt. 133. L. Édes Gergely autográf önéletírását 1843-ból. DREK Kézirattár. Jelzete: O. 794/231.

⁸⁶ KULCSÁR Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Bp., 1943. 27. BORSOS: I. m. 13. A felvilágosodás könyv- és könyvtártörténetéhez l. KÓKAY György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp., 1983. A magyar sajtó története I. 1705–1848. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979.

⁸⁷ Stettner Zádor György volt a Pápai Református Jogakadémia (1832–1885) első rendes tanára, 1832 és 1848 között. 1848 augusztusától a pesti váltótörvényszék ülnöke, 1855-től a bécsi „legfőbb semmitő bíróság” tanácsosa, majd 1861-től a „hétszemélyes tábla” bírója. Kazinczyval, Bajzával, Vörösmartyival és Deák Ferencsel való bensőséges kapcsolata közismert. Híressé a „Conversations-lexikon perben” való szereplése tette, melyben „Egy szó Döbrenteiről és Kérdés” c. röpiratával vett részt. Baráti köréhez

és ma is meghatározó jeleje — tudományos közkönyvtár — Stettner könyvtárossága idején alakult ki.

1834-ben Pápán megalakult a Kaszinói Társaság, amelyből három év múlva kivált a Polgári Kör. A Kaszinó nagyon jelentős — főleg szépirodalmi — anyagát 1919-től a főiskolai könyvtár kezelte. A *Magyar Minerva* kimutatása szerint a Kaszinó könyvtárának állománya 1912—13-ban 3567 kötetből állt.⁸⁸ A város iparosodása (1830-ban fajanszgyár, 1850-ben finomposztógyár alakult) együtt járt a szellemi fejlődéssel, és ezzel párhuzamosan a kollégium fejlődésével. Rohamosan növekedett a diákok létszáma, Pápa pezsgő életű diákvárossá vált. A korabeli források Pápát, éppen kollégiuma révén „Dunántúl Athénje”-ként emlegették. A két szellemóriás — Petőfi és Jókai — is itt tanult s kötött életre szóló barátságot.

1841-ben jött létre a kollégiumi diákság autonóm önképzőköre, a „Főiskolai Képzőtársulat”. 1845-ben kiadták a *Tavaszi* c. irodalmi-társadalmi évkönyvet, ill. almanachot, melyekben a magyar nyelv ügyéért szálltak első rendensíkra.⁸⁹ Az évkönyvek szerkesztője Tarczy Lajos professzor volt, a hegelianizmus egyik hazai apostola, az MTA tagja, a Képzőtársulat tanárelnöke. A Képzőtársulat külön könyvtárat hozott létre, amely főként az ifjúság szépirodalmi és tudományos érdeklődését és igényét volt hivatva kielégíteni. A könyvtárnak Petőfi, Jókai és Orlai Petrich is olvasója volt, amit az Egyházkerületi Levéltárban (DREL) őrzött könyvtári beiratkozási könyv autográf aláírásai bizonyítanak. Az ifjúsági könyvtár kezeléséről és használatáról az 1844. évi iskolai rendszabályok intézkedtek. A könyvtár állománya 1900-ban 2505 kötetből állt.⁹⁰ 1907-ben nyomtatásban is megjelent az ifjúsági könyvtár válogatott anyagának katalógusa, 800 kötet könyv leírásával. A képzőtársasági könyvtár a II. világháború előtt szintén bekerült a Nagykönyvtárba.

Petőfi (Pápán még Petrovics Sándor) és Jókai első írói szárnypróbálgatásai is a Képzőtársasághoz fűződnek. Több alkalommal nyertek jutalmat és pályadíjat. Erdemes munkáikat saját kezűleg írták be a Képzőtársaság „Erdemkönyvébe”. Ebben található például Petőfi számos verse, melyeket Homonnai névvel szignált, ill. képzőtársasági székfoglaló beszéde, valamint Jókai több verse és első prózakísérletei (I. k. 1841—44). Jókai már Pesten élt, de a Képzőtársasággal való kapcsolata nem szakadt meg. Ezt bizonyítja az a saját kezű irodalmi bírálata, amit 1846-ban írt Pesten.

A könyvtár őrzi azokat a könyveket, melyeket Jókai Pápán tankönyvként

tartozott még Baróti Szabó Dávid, Fáy András és Kisfaludy Károly is. Vörösmartyval 1826 táján együtt laktak Budán, amikor pedig a költő Pápán járt, Stettner vezette be az Úri Kaszinó Társaságába. Jelentős jogtudományi munkásságot fejtett ki. Fenyéry Gyula álnéven írt esztétikai és szépirodalmi vonatkozású cikkei a *Tudományos Gyűjteményben*, az *Aurórában*, a *Jelenkorban*, a *Felsőmagyarországi Minervában* stb. jelentek meg. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak (1836-tól), melynek egyik alapító tagja volt. 1831-től az MTA levelező, 1832-től rendes tagja lett. Toldy Ferenc vele együtt adta ki a *Handbuch der ungarischen Poesie* c. művét 1828-ban. 1866-ban hunyt el. (*Magyar Irodalmi Lexikon III.* Bp., 1965. 577. Tóth Lőrinc: *Zádor György akadémiai rendes tag emlékezete.* Pest, 1869. 13. PKt. 231, 191. *Zádor György levelezése Kazinczy Ferencsel 1823—1831.* Közli Zádor Gyula. Bp., 1886.)

⁸⁸ *Magyar Minerva.* A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. I—V. k. Bp., 1900—1915.

⁸⁹ Mint láttuk, már Mándi Mártonék is tanítottak magyar nyelven, ám az Egyházkerület ellenkezése miatt a nemzeti nyelvű főiskolai oktatás csakhamar abbamaradt. Az alsóbb fokú iskolákra nézve, 1815-ben az aranyosi egyházkerületi közgyűlés elfogadta, hogy azokat „nemzeti vagy magyar és deák oskolákra” kell osztani.

⁹⁰ *Magyar Minerva I. k.* 1900. (2505. k.) 269.

használt. A könyvek possessorai bizonyítják ezt.⁹¹ A főiskolával maga Széchenyi István is kapcsolatban állott, hisz a *Világ* c. könyvét (Pest, 1831. Füstkúti Landerer) meleg szavakkal ajánlja a könyvtárnak: „A Pápai Reformatum Collegium Könyvtárának legmélyebb tisztelettel Széchenyi István.”

Az 1848–49-i szabadságharc során a Kollégiumban is szünetelt a tanítás, mivel a diákok nemzetőrnek vagy honvédnak álltak be. Az 1848. március 15-i pesti események hírére a kollégiumi ifjúság fáklyás felvonulást tartott, és négy nappal a pesti események után, a Főiskolai Nyomdában kinyomtatották a Nemzeti dalt és a 12 pontot, amit nagy példányszámban sokszorosítottak és terjesztettek. E két fontos aprónyomtatvány közül már csak a Nemzeti dal egy példányával rendelkezik a gyűjtemény is, de a nyomdai szedőkönyv hitelesen bizonyítja, hogy a 12 pont („Mit kíván a magyar nemzet?”) ugyancsak kinyomtatásra került.

Könyvtártörténeti szempontból érdekes, hogy a könyvtári possessorokban, a különböző időszakokban, milyen elnevezéseket találunk a könyvtárról. Gyakori a „Liber Coetus Papensis” bejegyzés. Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia* . . . (Utrecht, 1653.) c. művének belső címlapján ez a felirat van: „Liber Collegii Reformatorum Papensis ex antiqua eiusdem Bibliotheca.”⁹²

Weszprémi István 1796. április 26-án adományozta a Bibliotékának *Magyarországi öt különös elmékedések* . . . c. könyvét (Pozsony, 1795), ahogy ezt a könyv felső kötetáblájának belsején levő autográf bejegyzése bizonyítja: „Illustris Gymnasii Helvet(icorum) Confess(ionis) addict(orum) Papensis Bibliothecae mittit dono Auctor Debrecino ad die 26 April. 1796.”⁹³ A 18. század folyamán több könyvben olvashatjuk: Bibliotheca Illustris „Collegii Reformatorum Papensis; Bibliothecae Illustris Collegii Helveticae Confessionis addictorum Papensis.”⁹⁴ A 19. században pedig, a hagyományosnak számító elnevezések (anyaiskola, főiskola, kollégium, főgimnázium könyvtára stb.) mellett találkozunk az általam már említett, de a szakirodalomban még elő nem forduló kifejezéssel. Budai Pál, nagybajomi esperes a „Biblia Szövétneke” c. kéziratát a „Pannonica Bibliothecába” ajándékozza.⁹⁵

A kollégiumi könyvtárat tetemes károk érték az iskola gyakori helyváltozásai, a költözködések során.⁹⁶ A könyvek és a kéziratok gyakran évtizedekig ládába csomagolva vagy halmozva padlásokon heverték, kitéve a pusztulásnak.

A könyvtár állománya 1864-ben 9360 kötet.⁹⁷ A *Magyar Minerva* adatai szerint így alakult a könyvtár állománya a század elején:

⁹¹ *Compendium Historiae Antiquae* . . . Pozsony, 1836. B. III. 704. n. Poss.: „Mauritzi Jokay.”

Compendium Matheseos . . . *Conscripsit Gabriel Kováts-Martiny*. Pozsony, 1840. Poss.: „Jokay Móriczé bölcselkedést tanulóé 1840.”

⁹² RMK I. 876.

⁹³ Jelzete: C. II. 1714.

⁹⁴ Jelzeteik: Pl. B. III. 258, O. 35. (DREK Kézirattára.)

⁹⁵ O. 59. b. (DREK Kézirattára.)

⁹⁶ Csak a 19. században három ízben költözött a könyvtár (1850, 1857, 1899). Az újkollégium (a későbbi Nátus!) építését 1856-ban kezdték meg (1849-ben vásárolták meg a telket!) a Zsoldos-féle telken. 1857-re elkészült az új kollégiumi épület, s ennek dísztermébe vitték a könyvtárat. Teremkönyvtár lévén, a könyvek nagy része nem fért fel a polcokra, így azokat a padlásra hordták fel. Borsos István írja le, hogy 1900-ban még 700 kötet olyan könyvet tudott kiválogatni, amelyek hibátlanok voltak, s hiányoztak az állományból.

⁹⁷ *A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára*. In: Népművelés Veszprém megyében. Veszprém, 1965. 100.

1900-ban:	Ifjúsági könyvtár	2 505 kötet
	Tanári könyvtár	22 157 kötet
1901—2-ben:		24 078 kötet, ebben 9 ósnyomtatvány, 120 RMK I, és 55 RMK II—III. Ezen kívül még:
		237 db kézirat és
		200 db oklevél
1903—4-ben:		25 352 kötet
1904—11-ben:		37 403 kötet (8 ósnyomtatvány, 142 RMK I, 55 RMK II—III, 384 kézirat, 247 oklevél.)
1912—13-ban:		39 916 kötet (11 ósnyomtatvány, 151 RMK I, 70 RMK II—III., 490 kézirat, 490 oklevél.)
1930—31-ben:		61 568 kötet (11 ósnyomtatvány, 146 RMK I, 71 RMK II—III., 577 kézirat, 568 oklevél.) ⁹⁸

A könyvtár állományába a II. világháború előtt került be a Jókai-kör könyvtára, ami az azonos nevű egyesülettel jött létre 1893-ban, akkor 203 kötettel. Ez az idők során mintegy 1000 kötetes kis kézikönyvtárrá nőtte ki magát. Az 1952-es államosítások során került a Nagykönyvtár anyagába — a Főiskolai Könyvtár ekkor alakul át a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárává — a „Nátus”, és a Theológia Tóth Ferenc Önképzőkörének, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületnek (KIE) a könyvtára, valamint a tanszéki szemináriumi könyvtárak jelentős anyaga.

Közvetlenül 1945 előtt a könyvtár kötetszáma szerint Dunántúlon a harmadik, Pannonhalma és Esztergom mögött. A történelmi Magyarországon a sorban 29., a trianoni Magyarországon a 19.⁹⁹ Ekkor 92 ezer kötetet számlált a könyvtár állománya. 1972-ben 130 ezer egységet, az 1974-es felméréskor pedig pedig 134 ezer egységet, 18 ezer duplumkötetettel.¹⁰⁰ Jelenleg kb. 155 ezer egységgel számolhatunk, a duplumok és egyéb különgyűjtemények (1848-as gyűjtemény, Világháborús (I—II.) gyűjtemény, Baldacci Antal 2288 db-ból álló metszetgyűjteménye, plakátgyűjtemény, színlaptár, fényképtár stb.) nélkül.

Az 1864. évi könyvtári rendezés új szakrendi beosztás alapján történt Kerkapoly Károly igazgatósága (1853—1868) idején, Rózsa István könyvtáros munkájaként.¹⁰¹ Az első igazán szakszerű rendezést Tóth Dániel könyvtáros (1877—1897) végezte, elkezdve a címlapkatalógus készítését is a Porosz Instrukció mintájára.¹⁰² Ezt a munkát Borsos István (1897—1918) folytatta. Borsos, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának rendszerét figyelembe véve, az állományt 32 szakba osztályozta. Borsos készítette el a könyvtár katalógusát is, ami két kötetben 1901-ben és 1912-ben jelent meg, 17 590 mű címlírásával. 1903-ban a könyvtár nehéz körülményei miatt állami segélyért folyamodott, és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének ellenőrzése alá került.¹⁰³ 1912—13-ban a MKOF-től évi 1000 korona segélyt kapott a könyvtár, ami lehetővé tette a továbblépést. A Tanácsköztársaság idején a könyvtárat közkönyvtárrá minősítették. A Kézirattár őrzi a közkönyvtár olvasóinak névsorát, s a könyvtár életének egyéb Tanácsköztársaság kori dokumentumait.

Borsos Istvánt Pongrácz József követte a könyvtárosságban, aki egyúttal

⁹⁸ *Magyar Minerva* I—V. k. (Bp., 1900, 1902, 1904, 1912, 1915) A könyvtárak 1900—1913 közötti adatait tartalmazza. Megjelent egy későbbi kötete is az 1930—31. év adataival. (VI. k. Bp., 1932)

⁹⁹ PONGRÁCZ: *I. m.* 8—9.

¹⁰⁰ ÚJSZÁSZ Kálmán: *A magyarországi református egyházi könyvtárak jelentősége a tudományos kutatás szempontjából.* (237—247.) 247. In: *Régi könyvek és kéziratok.* Bp., 1974.

¹⁰¹ BORSOS: *I. m.* 15—16.

¹⁰² Uo. 17.

¹⁰³ *Magyar Minerva.* IV. évf. 1904—11. Bp., 1912.

a Teológiai Akadémia újszövetségi tanszékének a professzora volt. 1951 végén megszűnő tanársága, az Egyházkerület őt nevezte ki az államosítás miatt időközben egyházkerületi gyűjteménnyé alakult könyvtár igazgatójává. Munkáját így megváltozott viszonyok között ugyan, de tovább végezhetette (1957). Tovább folytatta a betűrendes nagykatalógus építését, továbbra is a hagyományos „levélkatalógus” formájában. Munkája következtében már a II. világháború előtti időben is pozitív fejlődésen ment át a könyvtár. Külföldi utazásaival, ill. jelentős nyugati kapcsolataival biztosította a könyvtár számára a legmodernebb nyugati teológiai szakirodalom rendszeres beszerzését. A világháború utolsó hónapjaiban azonban a könyvtárat hatalmas veszteségek érték, szinte minden állományrészében. A háborús károk rendezésében, és a keletkezett hiányok lehetőség szerinti pótlásában Pongrácz Józsefnek voltak felülmúlhatatlan érdemei. A kollégium államosításától fogva (1952) a könyvtár egyházkerületi tulajdonba ment át. A könyvtár első szabályrendelettervezetét is Pongrácz József készítette el 1959-ben. Pongrácz vezetése alatt alakult ki tulajdonképpen a könyvtár több mai profilja, így pl. a pápai helytörténeti anyag gyűjtése stb. A „Papensia” gyűjteményt ő hozta létre fáradtságot nem ismerő, szinte emberfeletti gyűjtőmunkával. Halálával (1963) hosszú időre megakadt a fejlődés.

A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára elsősorban tudományos könyvtár, melynek főbb gyűjtőkörei: 1. A Dunántúlra, Veszprém megyére, és elsősorban Pápa városára és a Kollégiumra vonatkozó irodalom, ill. dokumentáció. 2. A reformáció és az ellenreformáció szakirodalmá, ill. ennek a kornak a könyvtermése és emlékei. 3. A reformkor anyaga, ezen belül a Petőfivel és Jókaival kapcsolatos irodalom és egyéb relikviák. 4. A legújabb teológiai szakirodalom.

A legmodernebb magyar és külföldi teológiai könyvek beszerzésével a könyvtár a dunántúli lelkészek továbbképzéséhez, önképzéséhez kíván segítséget nyújtani. Természetesen a fontosabb világi kiadványokat (történelem, irodalomtörténet, filozófia, szépirodalom stb.) szintén megvásárolja a gyűjtemény, részben a Könyvtárellátó Vállalat, részben bolti könyvvásárlás útján. Egyre jobban feléled az adományozás ősi tradíciója is.

A gyűjtemény 8 ősnymtatványt (incunabulum) és 2 kódexet őriz. (Korábban 3 vetustissimát is ősnymtatványként tartottak számon). RMK-állománya 595 egység (a kötetszám ennél nagyobb). Jelentős az antikva (16. századi külföldi könyv) állománya, valamint a 17–18. századi könyvanyaga. A „Papensia” gyűjtemény a pápai tanárok, diákok műveit és a városra vonatkozó forrásanyagot gyűjti, kb. 5000 egységet tesz ki. Megemlítem a könyvtárban őrzött egyiptomi múmiát és festett fakoporsót, melyek a főiskolai régiség-tár anyagából maradtak meg, s az ókori egyiptomi kultúra hazánkban őrzött felbecsülhetetlen értékei.

Az 1970-es évek végétől a könyvek feldolgozása az újabb címléírás, ill. katalogizálási szabályok szerint folyik, de az Egyetemes Tizedes Osztályozás bevezetése nélkül, tehát a régi szakrendszer meghagyásával.

A gyűjtemény gondjai azt hiszem, megegyeznek a többi egyházi gyűjtemény mai gondjaival. A fojtogató helyhiány lelehetetlenné teszi az állomány megszerül, áttekinthető elhelyezését, ill. a könyvtári feldolgozó- és kutatómunkát. A gondok közé tartozik a megfelelő létszámú és képzettségű szakembergárda hiánya, a szerény anyagi lehetőségek, az állandó és konkrét szakmai-módszertani gondozás hiánya stb. Az állományvédelem terén jelentős segítséget nyújt az OSZK, a régi könyvek és kéziratok restaurálásával.

Tanulmányunkkal egyrészt közzé kívántuk tenni az újabb kutatási eredményeket, s ezek fényében a már meglevőket átértékelni és összefoglalni. Másrészt eleget akartunk tenni azon kívánalomnak, amit Mátrai László, az egyházi gyűjtemények munkatársainak tartott előadásában fejtett ki: „Könyvtörténet minden mennyiségben! A könyvtörténet a szó modern értelmében a legpozitívabb és legmegbízhatóbb módszer ahhoz, hogy kultúrhistoriát műveljünk...”¹⁰⁴

A Kézirattár

A könyvtár mindig szerves része volt az iskolának, az oktatás szolgálatában állt. Jobbára a tanárok és a diákok adományaival gyarapodott. Mindez a kéziratokra is érvényes. A kézírás, a kéziratok könyv, a nyomtatott könyv megjelenése után még századokon át éppoly fontos része volt az oktatásnak, mint korábban. Az „adnotationes scholasticae” továbbra is végigkísérték a diákok életét.¹⁰⁵

Az idők viszontagságai megtépázták a kollégiumi könyvtárat, ennek nyomait a kézirattár is magán viseli. Könyvtártörténeti szempontból nagy jelentőséggel bírnak a legrégibb könyvtári anyakönyvek, számadás- és leltárnaplók. A „Pappensia” teremben levő kézirattár (O-szak) egyedi értékei az iskolai kompendiumok, diktátumok, a tanárok és diákok munkái. Számos pápai tanár és dunántúli lelkész nyomtatásban meg nem jelent munkáját is a Kézirattár őrzi, amely bizonyíthatóan örökölte a Tóth Ferenc püspök által tervezett „Pannonica Bibliotheca” értékes kéziratait is. Jelentős kéziratanyagot őriz a kézirattár Mándi Márton Istvántól, Tóth Ferenctől, Bocsor Istvántól, Tarczy Lajostól stb. Még ennél is nagyobb terjedelmű a 20. században tanító professzorok kéziratok hagyatéka, melyek közül pl. kiemelkedik Thury Etele egyháztörténeti vonatkozású kéziratok hagyatéka, amely főleg külföldi levéltárakból származó magyar vonatkozású okiratok Thury Etele által készített másolataiból áll.¹⁰⁶ Különösen is értékes a magyar protestáns gályarabokra vonatkozó okiratgyűjtemény, melynek részleges jegyzéke nyomtatásban is megjelent a *Theológiai Szemle* 1930. évi 4—6. számában.¹⁰⁷ A nagyobb, 20. századi tanári kézirat-hagyatékok közül megemlítem Antal Géza, Czeglédy Sándor, Trócsányi Dezső, Pongrácz József, Borsos István, Lakos Béla, Faragó János stb. hagyatékát.

Petőfitől és Jókaitól több saját kézzel írt dokumentumot őriz a kézirattár (versek, előadások, elbeszélések, levelek). Félteve őrzött kincseink közé tartozik Kossuth Lajos több levele. (Köztük az emigrációból Pulszky Ferenchez intézett terjedelmes levele is.) Thaly Kálmán levelezéséből szintén jelentős mennyiséget a kézirattár őriz.

A kézirattár értékes része a mohács előtti magyar oklevélgyűjtemény, melyeknek egy része a László-család hagyatékát képezte.¹⁰⁸ Mennyiségre ennél sokkal nagyobb az 1526 utáni oklevélgyűjtemény, amely kiapadhatatlan

¹⁰⁴ MÁTRAI László: *Az egyházi könyvtárak helyzete és feladatai a Magyar Népköztársaság könyvtárpolitikája keretében.* (234—38.) 237. *Theológiai Szemle* 1969. 7—8. szám.

¹⁰⁵ FEKETE Csaba—SZABÓ Botond: *A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa.* — 1850 előtti kéziratok — Bp., 1979. OSZK. 11—12. (L. a bevezető tanulmányt!)

¹⁰⁶ O. 655, 659—664, 1146. (DREK Kézirattára.)

¹⁰⁷ 247 db okiratmásolat jegyzéke. Közölte PONGRÁCZ József. *Theol. Szemle* 1930/4—6. 714—719.

¹⁰⁸ 34 db oklevél. Jelzete: O. 1101. DREK Kézirattár.

kincsesbányája a történeti kutatóknak. A kéziratár anyagába két kódex tartozik. Az egyik egy tenyérben is elférő, mini, iniciálékkal díszített, német nyelvű imádságoskönyv (Gebetbuch) a 14. század végéről (az elején egy töredékes flamand kalendáriummal), a másik pedig Vergilius Georgicon-ját tartalmazza.¹⁰⁹

A világi személyek hagyatékaik közül kiemelném Thury Zsigmond kéziratot anyagát. Thury Zsigmond az erdélyi szombatosok történetével, kultúrájával foglalkozott, s egyedül az ő másolatában maradt ránk több szombatos forrás. Lemásolta többek között Bogáti Fazekas Miklós zsoltárfordításait, apokalipszis-kommentárját és Péchy Simon kancellár levelezését.¹¹⁰

A kéziratorténeti vizsgálódások elárulják, hogy a kollégium Mándi Márton István és Lácza Szabó József professzorsága idején már a magyar nyelvű oktatás útjára lépett, ami ekkor még — nem sokkal a Ratio educationis (1777) után — merész lépésnek számított.

A kéziratár anyaga zömében kapcsolódik a pápai kollégium történetéhez, illetve a hazai reformátusság egyháztörténetéhez, művelődéstörténetéhez. Jellemben elsősorban egyházi és református ez az anyag, de más felekezetek (evangélikus, katolikus, unitárius, szombatos) történetéhez, valamint a hazai világi értelmiség és művelődés kialakulásához, fejlődéséhez is fontos adalékokkal szolgál.

A kéziratok egészen Borsos István könyvtárosságáig a könyvek közé voltak besorolva, nem képeztek külön szakot, hanem a könyvek tékáiban nyertek elhelyezést. Ezek a régi tékajelzések számos kézirat gerincén ma is láthatók. A könyvtár legkorábbi katalógusaiban (18. sz. vége—19. sz. eleje) a kéziratot anyagot a könyvekkel együtt, az azok leírására is jellemző következtelen névhasználati és betűrendezési gyakorlattal tartották nyilván, a legtöbb esetben úgy, hogy a könyv kéziratot voltára nem is utaltak.¹¹¹ A külön szakba sorolást véglegesen Borsos István végezte el 1897-től 1912-ig. A könyvtár nyomtatott katalógusa 1901-ben és 1912-ben jelent meg két kötetben. Az I. kötet 208, a II. kötet 116 egység kézirat leírását tartalmazza, tehát összesen 324 kézirat-egységét. A *Magyar Miverva* VI. kötete (1930—31. Bp., 1932) 577 db kézirat-ról és 568 db oklevélről ad számot. A pápai ref. főiskolai értesítők a 19. sz. végétől rendszeresen beszámoltak a könyvtár évenkénti gyarapodásáról. Így pontosan regisztrálható, hogy mikor s ki által, milyen kéziratokkal gyarapodott a kéziratári állomány. A feldolgozás mai stádiumában 1300 kézirat-egységet tartunk nyilván, egy egységen belül maximálisan 622 db kézirattal.

A kéziratár eredeti törzsanyagából ma már csak néhány darab áll rendelkezésünkre, zömében elpusztultak a háborúk és az üldöztetések során, de sok baj származott a kéziratokra a gyakori költözködésekkel járó raktározási elégtelenségek miatt is. Az 1857. évi költözködés a kollégium új épületébe (Nátus) jelentős veszteségekkel, és a kéziratok fizikai állagának jelentős rongálódásával járt együtt. Kéziratok tömkelege évtizedekig hevert padlástereken, mert nem volt hely a könyvtári elhelyezésre. Különösen Tóth Dániel és Mokos Gyula tanárok mentettek meg sok kéziratot a végső pusztulástól.¹¹² A jelentősebb

¹⁰⁹ VERGILIUS, M. P.: *Georgicorum libri duo*. Neuburg ad Oenum, 1401. Papírkódex. 102. Jelzete: O. 205. Gebetbuch. (14. sz. vége—15. sz. eleje.) Pergaménkódex. 466. 65 × 55 mm. Poss.: Ifj. Pázmány Dénes. Jelzete: O. 168. DREK Kéziratára.

¹¹⁰ Jelzete: O. 942. 9 doboz.

¹¹¹ Más könyvtárakban is ez volt a jellemző gyakorlat. L. pl. TÓTH A.: *Az Egyetemi Könyvtár Kéziratárának fejlődése*. (13—41.) 13. Klny. az Egyetemi Könyvtár évkönyvei VI. kötetéből. Bp., 1973.

¹¹² BORSOS: I. m. 14.

kézirattár kialakulása a 19. század első felére tehető. Mándi Márton István és Tóth Ferenc idejétől tudatosan folyt a fellelhető kéziratok forrásanyagok összegyűjtése, mentése még vásárlások révén is.¹¹³ A kézirattár állományának fejlődése ez időtől fogva jobbra szemmel kísérhető. A legrégebb katalógusokból, könyvtári naplókából, jegyzékekből kideríthető, hogy milyen kéziratok voltak már meg akkor is. A könyvtár két kódexe közül egyik sem tartozott a könyvtár, ill. az iskola legrégebb (16–17. századi) könyvanyagához. A svájci dialektusban írt, német nyelvű imádságoskönyvet (Gebetbuch) ifj. Pázmándi Dénes adományozta a 19. sz. folyamán. Másik kódexünk (Vergilius Georgicon-jának két könyvét tartalmazza) egy ősnymtatvány- és kéziratkolligátum tagja. Egy német humanista, Michael Friedel de Buchdorf volt a tulajdonosa a 16. sz. elején, az amúgy 1401-ben keletkezett kéziratok könyvnek, s feltehetőleg nyomtatott kiadásra készítette elő a Vergilius-szöveget. Ezt bizonyítják a sorok közé beírt, apróbetűs kommentárjai, annotációi. A Vergilius-kódex feltehetőleg szintén a 19. sz. első felében került a könyvtár birtokába. Nagy értéke kéziratunknak az a kézirat, amelyik Kocsi Csergő Bálint, gályarabságot is szenvedő, pápai professzornak egy töredékes etikai művét, s Pápán, a tanulóifjúság előtt mondott beszédeit (*Orationes habitae Papae temporibus examenum 1679–1682 et 1693–1695*), valamint fiának, Kocsi Csergő Istvánnak néhány levélvázlatát, és Petrus Ramus alapján írt exegetikai munkáját tartalmazza.¹¹⁴ A kéziratban őrizük Beythe István 15 db saját kezű levelét, melyeket Sopronból ill. Németújvárról írt, 1575–1609 között, magyar és latin nyelven.¹¹⁵ Becses érték Debreceni Ember Pál kéziratok könyvecskéje, melynek elején a következő bejegyzés olvasható: „Vade mecum, hoc est: Libellus Consignationum in quo omnia audita et lecta notatu digna, ob futuram possessoris memoriam sunt consignata a Paulo Ember Debretzino . . . 1679.”¹¹⁶ Megemlítem Veresmarthi Mihály 1691-ben írt, magyar nyelvű kéziratok könyvét (*Promptuarium Manuale Continens Conciones ad quaslibet occasiones proponendas . . .*).¹¹⁷ Az egyik imádságoskönyv második része ezt a címet viseli: „Votum Naziraeorum Papiensium conceptum in angustia temporum humilique eorundem ore ac corde Deo quotidie praesentandum in Gymnasio Papiensi . . . Anno 1719.”¹¹⁸ Az imádságokat tehát a pápai iskola diákjai írták egyházuk és iskolájuk védelmében. Fontos kortörténeti dokumentum az az 1724-ből származó iskolai törvénykönyv, amely az 1585-ös pápai iskolai törvények másolatát tartalmazza, s egyetlen írásos bizonyíték az iskola 1531-es alapítására nézve. A bevezető latin szövegben ugyanis azt olvassuk, hogy az iskola első írott törvényei 1585-ben jöttek létre, Hollosi Péter rektorsága idején, s addig az iskola 54 éven át törvények nélkül működött. Ha 1585-ből levonjuk az 54-et, akkor megkapjuk az alapítás idejét (1531).¹¹⁹ Egyháztörténeti szempontból jelentős az a kéziratkolligátum, amely Pethő György kézirateit tartalmazza. Kaposi Sámuel sárospataki professzor *Resolutio Psalmorum* c. munkáját 1705-ben jegyezte le Pethő György, mint a sárospataki–gyulafehérvári kollégium diákja. A kéziratok

¹¹³ BORSOS István: *A pápai ev. ref. főisk. könyvtár tört.* 277–278. In: Pvel. Pápa, 1905;

¹¹⁴ Jelzete: O. 308. DRÉK Kézirattára. L. THURY Etele: *Kocsi Csergő Bálint rektori beszédei*. Adatok a pápai ref. főiskola történetéhez. Főisk. Értesítő 1909/10. 3–36. (Az orációk közül 5 magyar, a többi latin nyelvű!)

¹¹⁵ O. 40. a.

¹¹⁶ O. 153.

¹¹⁷ O. 704. (Győr, 1691.)

¹¹⁸ O. 355.

¹¹⁹ O. 353. „Liber legum coetus Papiensis . . . ab Anno 1585 . . .”

könyv második része Pethő György imádságait, naplóját és egyéb feljegyzéseit tartalmazza az 1705—1750 közötti időből. Naplójának végén Pethő „Series librorum” címmel leírta könyveinek jegyzékét is. 79 db értékes könyvet sorol fel, ami azt is bizonyítja, hogy a református prédikátorok jelentősnek mondható könyvgyűjteményekkel rendelkeztek.¹²⁰ A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának (Pápa) kéziratanyagába tartozik Pethő György egyháztörténeti kéziratgyűjteménye (1709—1749), amely a dunántúli református egyházkerület 16—17. századi történetéhez nyújt nélkülözhetetlen adatokat.¹²¹ Ugyancsak a levéltári kéziratok között található Kanizsai Pálfi János református püspök eredeti leveleskönyve az 1611—1638 közötti időből. Gál Imre kánongyűjteménye a 17. századból.¹²²

Értekes, nemrég előkerült dokumentum az a könyörgésgyűjtemény, amely eddig Pápai Páriz Ferenc egyik töredékben meglevő, kéziratot munkájának („Ábrahám patriarka fia, Isák és Béthuel leánya, Rebeka házasságok alkalmazásával tett beszélgetés . . . 1703.”) kolligátumaként rejtőzött („A Papai Nemes árva Ecclesianak siralmas éneke . . .”) A három könyörgés szerzője valószínűleg maga Torkos Jakab, I. püspök, aki a pápai egyház és kollégium száműzetésének időszakában, ill. a Pápára való visszatérés után írhatta meg a két verses és egy prózai imádságot.¹²³

Irodalmi-történeti értékű magánlevelezések is bekerültek a kéziratár állományába, ahogy a levéltár is őriz könyvtári-kéziratári régiségeket. A proveniencia elve érvényesül e gyakorlatban, vagyis az a törekvés, hogy háborítatlan formában, és abban a természetes egységben akarjuk megőrizni állományainkat, ahogy azok történetileg kialakultak. A kéziratár értékes levéltáranyagában Kazinczy, Édes Gergely, Kis János, Kossuth Lajos, Petőfi, Jókai, Thaly Kálmán, Izsó Miklós, Kozma Andor, Szabolcska Mihály és mások nevével találkozunk.

A tartalmában oly sokszínű és gazdag anyagot nehéz lenne a jelen munka keretében részletesen bemutatni. Fűvészkönyvet, peregrinációs albumot, hitvitázó könyveket, iskolai diktátumokat és kompendiumokat, okleveleket, liturgiás könyveket, prédikációs-köteteket, egyházi és világi törvénygyűjteményeket egyaránt megtalálhatunk a kéziratár anyagában.

Az állomány teljes rendezése az elmúlt három év folyamán megtörtént, s elkészült az 1850 előtti anyag katalógusa is.

SZABÓ, GYÖRGY

L'histoire de la Grande Bibliothèque de la Conscription Ecclésiastique Réformée de Transdanubie

Dans son étude, l'auteur donne une vue d'ensemble de l'histoire de la bibliothèque de l'école et du collège réformés, fondés en 1531 à Pápa, ville de la Transdanubie. Les fondements du stock de livres de la bibliothèque ont été jetés, selon toute vraisemblance, par les livres manuscrits de l'école monastique ou paroissienne antérieure, mais la matière de base s'est anéantie. Les premiers documents se rapportant à l'histoire de la bibliothèque ne datent que de 1619. C'est en tenant compte de ceux-là et des sources ultérieures, que l'étude traite l'histoire des siècles de la bibliothèque, l'accroissement de son stock et l'importance de cette collection dans la vie spirituelle hongroise.

¹²⁰ O. 275. L. Tóth Endre cikkét Pethő Györgyről. Kálvinista Szemle. 1931. XII. évf. 13. sz. 104.

¹²¹ TÓTH Endre: *A Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltára*. Bp., 1939. 19.

¹²² TÓTH E. előbbi munkája 17—18.

¹²³ O. 988. (76. In: 58—76.)